

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

ХОМ'ЯК Василь Гайович

**Перспективи розвитку бюджетної системи в
умовах реформування публічних фінансів /
Prospects for the development of the budget system in
the context of public finance reform**

спеціальність: 072 Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-наукова програма – Публічні фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФПФм-22
В. Г. Хом'як

Науковий керівник:
д.е.н., професор, З. М. Лободіна

Кваліфікаційну роботу
Допущено до захисту:

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Бюджетна система як складова публічних фінансів	6
1.1. Теоретичні засади функціонування бюджетної системи	6
1.2. Етапи та напрями трансформації національної бюджетної системи	13
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. Реалії функціонування бюджетної системи України	20
2.1. Аналіз державного бюджету як компоненти бюджетної системи України	20
2.2. Практика і проблеми функціонування місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку адміністративних територій	30
Висновки до розділу 2	37
РОЗДІЛ 3. Шляхи удосконалення функціонування бюджетної системи в контексті реформування публічних фінансів	38
3.1. Виклики для бюджетної системи України в умовах війни	38
3.2. Перспективи посилення впливу бюджетних інструментів на економічне відновлення в контексті забезпечення стійкості бюджетної системи	45
Висновки до розділу 3	51
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах війни та перманентних трансформаційних процесів бюджет продовжує відігравати ключову роль у системі публічних фінансів, впливаючи на економічний і соціальний розвиток країни. Він слугує фінансовою основою для виконання державних функцій та інструментом впливу на різні аспекти суспільно-економічного життя. Бюджет забезпечує централізацію фінансових ресурсів, що дає змогу маневрувати коштами, зосереджуючи їх на пріоритетних напрямках економічного і соціального розвитку, та реалізовувати єдину фінансову політику на всій території держави.

Зважаючи на складну фіскальну ситуацію в Україні, побудова ефективної та дієвої бюджетної системи має першочергове теоретичне і практичне значення.

Серед пріоритетних завдань: удосконалення міжбюджетних відносин для забезпечення збалансованого розвитку регіонів та ефективного використання бюджетних коштів; забезпечення виконання бюджетів усіх рівнів для гарантування фінансової стабільності та реалізації запланованих програм; впровадження дієвого фінансового контролю для запобігання неефективному використанню бюджетних коштів та корупції; підвищення стійкості бюджетної системи до зовнішніх та внутрішніх викликів.

Важливо підкреслити, що ефективна бюджетна система є запорукою сталого економічного зростання, соціального прогресу та добробуту українського суспільства.

Зростання регулюючої ролі бюджетної системи стимулює активні дослідження в цій сфері як українськими, так і зарубіжними науковцями. Питання становлення, систематизації та удосконалення функціонування бюджетної системи набувають все більшої актуальності. Цій тематиці присвячено праці таких українських вчених, як В. Андрущенко, Т. Боголіб, О. Василик, В. Дем'янишин, І. Запатріна, О. Кириленко, В. Кудряшов, Л. Лисяк, З. Лободіна, І. Лютий, І. Луніна, О. Молдован, Ц. Огонь, В. Опарін, К. Павлюк, Ю.

Пасічник, В. Федосов, Чугунов, І. Чуркіна, С. Юрій та І. Ярошенко. Разом з тим, комплексному аналізу та теоретичному обґрунтуванню необхідності бюджетного реформування, адекватного умовам економіки України, приділяється недостатньо уваги. У цьому контексті гостро постає потреба в дослідженнях, спрямованих на пошук шляхів удосконалення функціонування бюджетної системи України в умовах реформування публічних фінансів. Саме ці міркування зумовили вибір теми даного дослідження, а також його теоретичну та практичну значущість.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у науковому обґрунтуванні теоретико-прикладних засад функціонування бюджетної системи та окресленні перспектив її розвитку в контексті реформування системи публічних фінансів, зумовленого викликами воєнного часу та наслідками трансформаційних процесів.

До основних завдань проведеного дослідження віднесемо:

- ознайомлення із концептуальними засадами та складовими бюджетної системи як компоненти публічних фінансів, етапами і напрямками її трансформації;
- аналіз практики та виявлення проблем функціонування Державного бюджету і місцевих бюджетів України, проведення моніторингу формування доходів і здійснення видатків на державному та локальному рівнях;
- визначення викликів для бюджетної системи України в умовах війни та окреслення перспектив посилення впливу бюджетних інструментів на економічне відновлення в контексті забезпечення стійкості бюджетної системи.

Об'єктом дослідження визначено бюджетну систему України, а його **предметом** – теоретико-прикладні засади функціонування бюджетної системи України в умовах реформування публічних фінансів.

Методологія та методи дослідження. Під час підготовки кваліфікаційної роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання (в т. ч.:

діалектичний, системний підходи, узагальнення, аналогії, порівняння, аналізу, синтезу, графічні методи).

В якості **теоретичної бази** для підготовки кваліфікаційної роботи використано теоретико-прикладні доробки вітчизняних і зарубіжних вчених з проблематики публічних фінансів.

Інформаційна база дослідження – аналітичні матеріали Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України, правові акти, що регламентують функціонування бюджетної системи та вектори реформування публічних фінансів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні авторських пропозицій щодо напрямів удосконалення бюджетної системи з метою підвищення ефективності її функціонування.

Практичне значення одержаних наукових результатів визначається їх орієнтацією на покращення функціонування бюджетної системи та характеризується можливістю використання органами місцевого самоврядування у своїй діяльності.

Апробація результатів випускної кваліфікаційної роботи. Результати дослідження опубліковані у збірниках тез доповідей на наукових заходах.

РОЗДІЛ 1

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

1.1. Теоретичні засади функціонування бюджетної системи

Бюджетна система відіграє ключову роль серед інститутів держави. Протягом всієї історії існування держав фінансові ресурси акумулюються в бюджетній системі, забезпечуючи органи державної та місцевої влади необхідними ресурсами для виконання своїх функцій. Завдяки бюджетній системі держава має можливість регулювати економічні та соціальні процеси в інтересах всіх членів суспільства.

В умовах розвиненої ринкової економіки, де вплив держави на економічні процеси обмежений ринковими регуляторами, роль бюджетної системи як сукупності ключових інструментів державного регулювання економіки з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства значно зростає [1; 2].

Розвиток бюджетної системи тісно пов'язаний з розвитком держави. Тому, на нашу думку, дослідження сутності поняття «бюджетна система» має проводитися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економічної державної діяльності.

Ось декілька ключових моментів, які можна виділити:

- бюджетна система є ключовим інструментом державного регулювання економіки;
- роль бюджетної системи зростає в умовах ринкової економіки;
- дослідження бюджетної системи повинні проводитися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку держави.

Цей підхід дозволить нам краще зрозуміти роль бюджетної системи в сучасному світі та розробити більш ефективні механізми її функціонування.

Провідні українські науковці по-різному інтерпретують поняття «бюджетна система». Ось декілька прикладів:

- С. Юрій та В. Федосов вважають, що «бюджетна система – це

сукупність самостійних, відокремлених, але взаємопов'язаних ланок, в яких функціонують бюджетні відносини» [3, с. 152; 4, с. 53].

– П. Юхименко та Л. Лабезник стверджують, що «бюджетна система – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, які формуються з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв та регулюються нормами права» [5, с. 238].

– О. Д. Василик і К. В. Павлюк «пропонують розглядати бюджетну систему як сукупність бюджетів усіх рівнів, врегульованих правовими нормами і які формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни» [6, с. 26].

– О. Кириленко «зазначає, що бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, що діють на території країни» [7].

– О. Романенко «вважає, що бюджетна система – це сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права» [8, с. 149].

– В. Опарін дає таке визначення: «бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні відповідно до її бюджетного устрою і адміністративно-територіального поділу» [9, с. 93].

Схожі визначення використовують Л. Миргородська та І. Алексєєв [10; 11]. Варто зазначити, що всі ці дефініції базуються на понятті бюджетної системи, визначеному Бюджетним кодексом України. Згідно з кодексом, «бюджетна система – це сукупність державного та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративного устроїв і врегульована нормами права» [12].

Таким чином, бюджетна система України є складною та багатогранною структурою, яка відіграє важливу роль у функціонуванні публічних фінансів держави. Її дослідження та розуміння дає можливість більш ефективно управляти фінансовими ресурсами країни та забезпечувати її соціально-економічний розвиток.

Проведений аналіз різних підходів до трактування «бюджетної системи» свідчить про те, що всі вони мають спільну основу, як з точки зору її структурної побудови, так і з точки зору функціонального навантаження, тобто бюджетної архітекτονіки.

Водночас, крім структурно-функціонального підходу, існує й інший підхід до визначення бюджетної системи, який розглядає її як фінансовий інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Зокрема, Л. Фещенко, П. Проноза та Н. Кузьминчук стверджують, що бюджетна система: «будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; є атрибутом державності; має ефективну організацію для здійснення бюджетного регулювання, спрямованого на підвищення рівня соціально-економічного розвитку» [13, с. 65–66].

Таким чином, бюджетна система може розглядатися як з структурно-функціональної, так і з інструментальної точки зору. Ці два підходи не є взаємовиключними, а доповнюють один одного, даючи більш повне уявлення про сутність і роль бюджетної системи в сучасному суспільстві.

Важливо зазначити, що інструментальний підхід до трактування бюджетної системи набуває все більшої актуальності в умовах зростання ролі держави в регулюванні економіки та соціальної сфери. Це пов'язано з тим, що бюджет стає не лише інструментом розподілу фінансових ресурсів, але й потужним важелем впливу на економічні та соціальні процеси в країні.

Тому дослідження бюджетної системи з точки зору її інструментального навантаження має важливе значення для розробки ефективних механізмів державного регулювання економіки та соціальної сфери.

З огляду на зростання ролі держави в регулюванні економіки та соціальної сфери, а також поглиблення тенденцій глобалізації, ми погоджуємося з думкою авторів, що бюджетну систему в сучасних умовах слід розглядати як один з ключових інструментів соціально-економічного розвитку держави.

З урахуванням вищевикладених теоретичних положень, спробуємо

окреслити характерні ознаки бюджетної системи (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Ознаки бюджетної системи держави *

Зміст ознаки
Кожна ланка бюджетної системи є відносно автономною, має властиві їй методи мобілізації доходів для забезпечення фінансових потреб держави та її адміністративно-територіальних утворень.
Кожна ланка бюджетної системи має власні напрями використання мобілізованих доходів, що зумовлені рівнем соціально-економічного розвитку держави та її адміністративно-територіальних утворень.
Між ланками бюджетної системи існують тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість, тобто кожна ланка може ефективно функціонувати тільки за умови наявності оптимальної та раціональної бюджетної системи в цілому і навпаки.
Бюджетна система є невід'ємною складовою соціально-економічних відносин національної економіки, а саме у частині процесів розподілу та перерозподілу ВВП.
Функціонування бюджетної системи здійснюється на підставі юридично закріплених правил, відтак процеси формування та використання фінансових ресурсів держави дістають правовий ґрунт, стають об'єктом контролю з боку законодавчих структур.
Бюджетна система – поняття не тільки економічне, але й правове. Правовий зміст терміну «бюджетна система» визначається через систему специфічних (бюджетних) зобов'язань, правових норм, інститутів.
Бюджетна система є невід'ємним атрибутом держави, який встановлюється для фінансового забезпечення виконання нею своїх функцій і соціально-економічної підтримки суб'єктів національної економіки.
Бюджетна система є інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку національної економіки.

* Сладено автором

Бюджетна система – це не просто сукупність бюджетів, а й динамічна сукупність соціально-економічних та юридичних відносин. Ці відносини виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування, а також іншими учасниками економічного життя країни. Їхньою метою є мобілізація, розподіл та використання частини валового внутрішнього продукту (ВВП) для фінансування функцій держави та стимулювання соціально-економічного розвитку.

Бюджетна система функціонує на всіх стадіях розвитку суспільства, незалежно від його політичного чи економічного устрою. Вона є невід'ємним атрибутом будь-якої держави, забезпечуючи її фінансову стійкість та здатність виконувати свої повноваження.

Важливо підкреслити, що бюджетна система не є статичною структурою.

Вона постійно еволюціонує, адаптуючись до нових економічних та соціальних умов. Це робить її потужним інструментом державного регулювання, здатним впливати на різні аспекти життя суспільства.

В основі бюджетної системи держави лежать державний та місцеві бюджети. Ці бюджети слугують потужним інструментом державного впливу на розвиток національної економіки. За їх допомогою держава:

- розподіляє та перерозподіляє частину валового внутрішнього продукту (ВВП), створеного в країні за певний проміжок часу;
- впливає на структуру виробництва;
- регулює діяльність суб'єктів господарювання;
- здійснює соціальні перетворення.

Склад бюджетної системи України зображений на рис. 1.1.

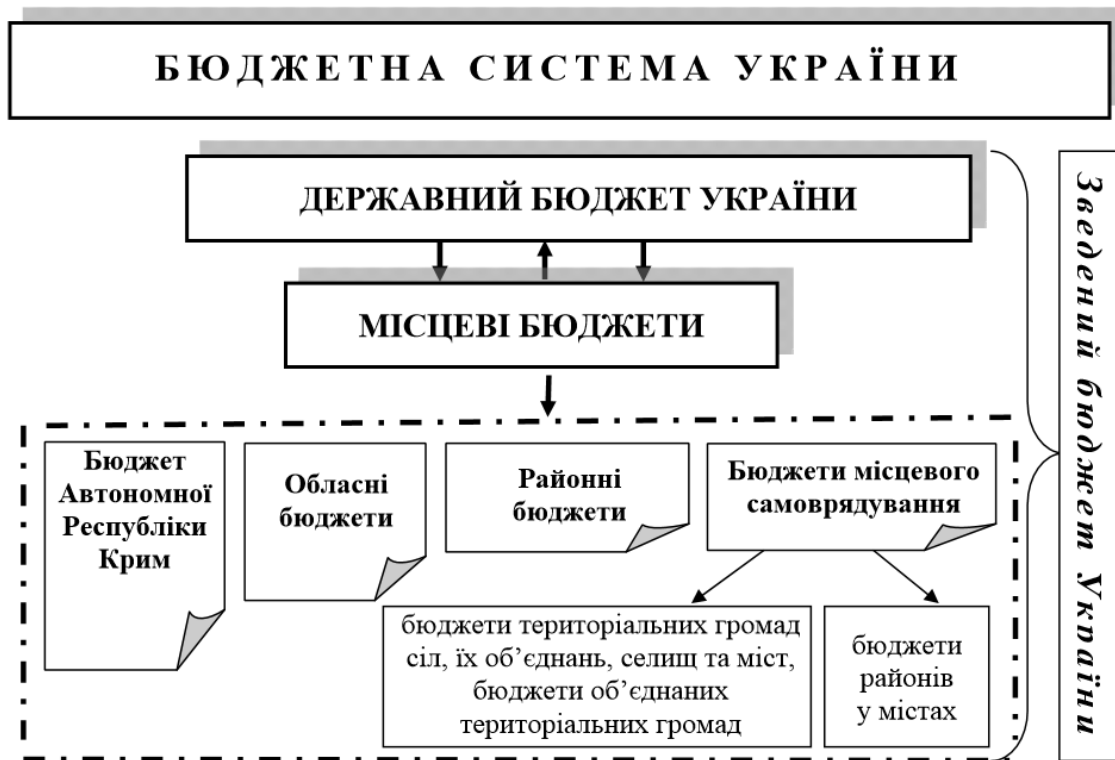

Рис. 1.1. Структура бюджетної системи України *

* Побудовано автором на основі Бюджетного кодексу України [12].

Незважаючи на численні спроби вдосконалити Бюджетний кодекс України, у вітчизняному бюджетному законодавстві все ще трапляються

суперечності та неточності у визначенні видів бюджетів. Наприклад, у частині першій статті 5 Бюджетного кодексу України зазначається, що бюджетна система складається з державного та місцевих бюджетів. В той же час, у частині другій цієї ж статті у складі місцевих бюджетів виокремлюються бюджети місцевого самоврядування.

Законодавець до місцевих бюджетів відносить: бюджет Автономної Республіки Крим (який доцільніше було б назвати республіканським); обласні та районні бюджети; бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст) [12]. Такий підхід суперечить Конституції України.

Конституція України визначає, що обласні та районні ради, які розпоряджаються обласними та районними бюджетами відповідно, є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст. Це дає підстави для класифікації обласних та районних бюджетів як частини бюджетів місцевого самоврядування. Таким чином, бюджетну систему України можна структурувати, виділяючи:

- державний бюджет;
- місцеві бюджети (бюджети місцевого самоврядування).

До складу місцевих бюджетів, згідно з цією логікою, слід включати:

- обласні бюджети;
- районні бюджети;
- бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст.

Такий підхід до структуризації бюджетної системи України відповідає положенням Конституції та усуває суперечності, що виникають внаслідок неоднозначного тлумачення Бюджетного кодексу.

Отже, для усунення цих суперечностей та приведення вітчизняного бюджетного законодавства у відповідність до Конституції України необхідне його ретельне вдосконалення. Це дозволить чітко окреслити склад бюджетної системи України, визначити правові засади функціонування державного та місцевих бюджетів, конкретизувати повноваження різних рівнів влади щодо

управління бюджетними коштами та сприятиме більш ефективному використанню цих коштів для розвитку регіонів та всієї країни в цілому.

Важливо зазначити, що питання структуризації бюджетної системи України є предметом дискусій серед науковців та практиків. Існують й інші підходи до класифікації видів бюджетів, які також мають свої аргументи на користь. Тому остаточне рішення щодо структуризації бюджетної системи України має бути прийнято на законодавчому рівні з урахуванням всіх думок та пропозицій.

Бюджетна система України, згідно зі статтею 5 Бюджетного кодексу, ґрунтується на низці принципів, які узагальнені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Принципи побудови бюджетної системи *

Назва принципу	Зміст
<i>єдності</i>	єдність бюджетної системи України забезпечується єдиними правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин і бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;
<i>збалансованості</i>	повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;
<i>самостійності</i>	Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування. Органи влади та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави;
<i>повноти</i>	зарахуванню до бюджету підлягають усі надходження і витрати, які мають акумулюватись на єдиному казначейському рахунку та інших бюджетних рахунках згідно з бюджетною класифікацією;
<i>обґрунтованості</i>	бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;
<i>ефективності та результативності</i>	при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути до досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та до отримання максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
<i>субсидіарності</i>	розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами має ґрунтуватись на максимально можливому наблизенні надання суспільних послуг до їхнього безпосереднього споживача;
<i>цільового використання бюджетних коштів</i>	бюджетні кошти використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

<i>справедливості та неупередженості</i>	бюджетна система України базується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
<i>публічності та прозорості</i>	передбачає інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного та місцевих бюджетів.

* Побудовано на основі [12; 14–16]

Ці принципи є фундаментом, на якому будується та функціонує бюджетна система держави. Вони визначають: спосіб формування та використання бюджетних коштів; взаємовідносини між різними рівнями бюджетної системи; забезпечення прозорості та підзвітності бюджетного процесу; відповідність бюджетної політики стратегічним цілям соціально-економічного розвитку країни.

1.2. Етапи та напрями трансформації національної бюджетної системи

Для стійкого соціально-економічного розвитку та покращення добробуту населення необхідна чітко побудована та збалансована бюджетна система, що забезпечує ефективний перерозподіл фінансових ресурсів.

На жаль, з часів отримання незалежності бюджетна система України не завжди демонструвала належну ефективність у виконанні своїх функцій, зокрема, щодо справедливого та раціонального розподілу коштів. Це негативно вплинуло на результативність багатьох напрямків соціально-економічної політики.

Зважаючи на важливу роль бюджетної системи як інструменту державного регулювання економічного розвитку, бюджетна реформа стала одним із ключових напрямків реформування країни з часів її незалежності.

Аналіз економічних та соціальних процесів, а також становлення ринкових відносин за роки незалежності України дозволяє виділити декілька етапів трансформації бюджетної системи:

1. 1995 р. – запровадження режиму фінансування бюджетних видатків

через систему Державного казначейства, що дало змогу консолідувати бюджетні та позабюджетні кошти.

2. 1996 р. – впровадження загальної структури бюджетної класифікації України, що сприяло інституціалізації та консолідації окремих статей видатків.

3. 1997 р. – створення Рахункової палати України для контролю за використанням бюджетних коштів.

4. 1998 р. – запровадження поточних та бюджетів розвитку місцевого самоврядування.

5. 1999 р. – впровадження системи єдиного рахунку Державного казначейства, що значно прискорило проходження платежів.

6. 2000 р. – створення спеціального фонду державного бюджету та включення до бюджетної системи всіх позабюджетних фондів, крім Пенсійного та фондів соціального страхування.

7. 2001–2010 рр. – прийняття та вдосконалення Бюджетного кодексу України.

8. 2010 р. – модернізація бюджетної системи в рамках Програми економічних реформ з метою стимулювання економічного зростання та виконання соціальних зобов'язань держави.

9. Початок 2014 р. – реформування бюджетної системи в умовах становлення нової національної системи державних фінансів: впровадження обмежень необґрунтованого розширення витрат, система запобігання надмірній борговій активності уряду, інституціоналізація та підвищення ефективності капітальних видатків, перерозподіл доходів та зобов'язань між центральним та місцевими бюджетами.

10. Кінець 2014 р. – сучасний період: реформування засад бюджетної системи на основі децентралізації. Ці зміни розширюють права та бюджетну самостійність місцевих органів влади.

Важливо зазначити, що процес реформування бюджетної системи України триває й досі. Перед урядом стоять нові виклики, пов'язані з війною на сході країни, економічною кризою, необхідністю інтеграції з Європейським Союзом.

Тому реформування бюджетної системи має бути комплексним та системним, з урахуванням всіх факторів, що впливають на економіку та соціальну сферу України.

Нове бюджетне законодавство України суттєво змінює систему бюджетів різних рівнів. Зокрема: змінюється склад доходів та видатків бюджетів, розширюються джерела наповнення місцевих бюджетів, змінюються повноваження органів місцевого самоврядування щодо справляння податків та зборів, вдосконалюється система міжбюджетних трансфертів. Ці зміни потребують від розпорядників бюджетних коштів нового рівня фінансового менеджменту.

Загалом, можна констатувати, що в Україні зроблено перші кроки у напрямку бюджетної децентралізації.

Ключовими цілями децентралізації є:

- передача реальних фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування;
- реалізація принципу бюджетної субсидіарності;
- підвищення автономії місцевих бюджетів;
- поліпшення системи управління державою;
- оптимізація розподілу повноважень між центральною та місцевою владою.

«Бюджетна децентралізація має низку ключових напрямків: забезпечення бюджетної незалежності та фінансової самостійності місцевих бюджетів; стимулювання об'єднання громад та створення спроможних територіальних громад; закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення їхньої дохідної бази; децентралізація видаткових повноважень та чіткий розподіл компетенцій за принципом субсидіарності; впровадження нових видів трансфертів та посилення відповідальності міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях; створення нового механізму бюджетного регулювання та вирівнювання» [17].

Очікується, що бюджетна децентралізація матиме ряд позитивних наслідків для України, зокрема:

- підвищення ефективності використання бюджетних коштів;
- покращення якості надання публічних послуг;
- стимулювання місцевого економічного розвитку;
- збільшення рівня демократизації та залучення громадян до процесу прийняття рішень.

Важливо зазначити, що процес бюджетної децентралізації є складним та потребує постійного моніторингу та корегування. Необхідно також вживати заходів щодо запобігання ризикам, пов'язаним з децентралізацією, таким як посилення корупції, неефективне використання коштів та розширення нерівності.

Ефективне реформування та розвиток бюджетної системи України потребують чітко визначених основоположних принципів. Ці принципи мають слугувати фундаментом для подальших змін та вдосконалення системи.

Ключові принципи реформування:

1. Фінансова прозорість: забезпечення загальнодоступності інформації про стан та тенденції розвитку публічних фінансів; ідкритість діяльності органів влади з розробки, розгляду, затвердження й виконання бюджетів.

2. Стабільність і довгострокова стійкість бюджетів: прогнозування основних бюджетних параметрів на середньо- й довгострокову перспективу в рамках єдиної макроекономічної і грошово-кредитної політики; реалістичність й надійність економічних прогнозів та передумов, які є основою бюджетного планування; систематичний аналіз та оцінка ризиків у бюджетно-податковій сфері.

3. Консолідація бюджету й бюджетного процесу: розгляд бюджету й бюджетного процесу як форми (способу) виконання витратних зобов'язань, з урахуванням нормативних особливостей щодо витратних зобов'язань та (або) бюджетних асигнувань різних типів; відображення усіх доходів й видатків в єдиному бюджеті, без ув'язки певних видів доходів з тими чи іншими напрямками видатків; планування та виконання поточних і капітальних витрат, а також бюджетних програм різних видів здійснюється відомствами, які відповідають за

політику у відповідних сферах діяльності, в рамках єдиних процесів і процедур; функціонування ефективної системи проведення бюджетних платежів, управління єдиним рахунком бюджету та обліку бюджетних зобов'язань.

4. Середньострокове фінансове планування: складання й затвердження бюджету у відповідності та в рамках бюджетних проектувань на середньо- й довгострокову перспективу; встановлення для суб'єктів бюджетного планування лімітів бюджетних асигнувань на середньостроковий період; бюджетування, орієнтоване на результат.

5. Наявність системи цілей, завдань і результатів діяльності, які забезпечують реалізацію пріоритетів і цілей державної політики; забезпечення самостійності, мотивації та відповідальності розпорядників коштів при плануванні й досягненні результатів виконання бюджетних асигнувань; наявність та застосування методів оцінки результатів використання бюджетних коштів.

6. Справедливі та ефективні міжбюджетні відносини: законодавчо закріплені, прозорі та передбачувані фінансові відносини між усіма рівнями влади, засновані на єдиних принципах; збалансоване та чітко розмежоване розподілення витратних зобов'язань та доходів між публічно-правовими утвореннями; свобода та зацікавленість регіональних та місцевих влад у самостійному формуванні своїх бюджетів, ґрунтуючись на потребах та пріоритетах регіональних (місцевих) громад.

7. Пріоритетний розвиток: відхід від практики рівномірного розподілу бюджетних коштів, який не завжди відповідає реальним потребам та потенціалу регіонів; спрямування бюджетних ресурсів на пріоритетні напрямки розвитку, які мають найбільший потенціал для стимулювання економічного зростання та добробуту країни; визначення пріоритетних територій та галузей на основі об'єктивних критеріїв та експертних оцінок.

8. Ефективний фінансовий контроль та моніторинг: впровадження незалежної зовнішньої перевірки (аудиту) бюджетної звітності з використанням методів фактичного контролю; розгляд результатів аудиту законодавчими

органами для забезпечення прозорості та підзвітності; запровадження чітких та прозорих процедур зовнішнього та внутрішнього контролю; суворе дотримання та відповідальність за порушення бюджетного законодавства; регулярний аналіз та оцінка якості управління бюджетними ресурсами з метою її постійного вдосконалення; розвиток внутрішнього фінансового контролю в суспільному секторі; переорієнтація зовнішнього фінансового контролю на оцінку його ефективності.

Важливо зазначити, що всі вісім принципів реформування бюджетної системи України є взаємопов'язаними та доповнюють один одного. Їх комплексне впровадження сприятиме створенню справедливої, прозорої та ефективної системи бюджетного управління, яка буде служити інтересам усіх громадян України.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретичних засад функціонування бюджетної системи як компоненти публічних фінансів, доцільно виділити декілька ключових моментів:

- бюджетна система є сукупністю державного бюджету та місцевих бюджетів;
- вона ґрунтується на економічних відносинах та юридичних нормах;
- її структура та функціонування залежать від політичного устрою, економічної системи та адміністративно-територіального поділу держави;
- бюджетна система слугує інструментом розподілу фінансових ресурсів та регулювання економічних та соціальних процесів у країні;
- вона має важливе значення для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Вивчення характерних ознак бюджетної системи дає можливість краще зрозуміти її роль та місце в сучасній державі, а також розробити більш ефективні механізми її функціонування.

Важливо зазначити, що бюджетна система не є статичною структурою.

Вона постійно розвивається та вдосконалюється під впливом нових економічних та соціальних умов. Тому дослідження бюджетної системи є актуальним та важливим завданням, яке потребує постійної уваги з боку науковців та практиків.

Бюджетна система України зазнала значних змін, які можна охарактеризувати як реформаторські, але непослідовні та стрибкоподібні. Причиною цього є відсутність комплексного підходу до вирішення проблем. Тому реформування бюджетної системи має відбуватися комплексно, в рамках загальних змін управлінської, інституційної, фінансової та інших складових комплексної модернізації країни та її регіонів.

РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз Державного бюджету України як компоненти бюджетної системи України

Державний бюджет – це не просто фінансовий план, а й потужний інструмент впливу на економіку країни:

- він відображає податкову політику держави: доходи бюджету формуються за рахунок податків, які сплачують громадяни та бізнес. Це означає, що змінюючи податкову систему, держава може впливати на поведінку людей та компаній;
- бюджет визначає напрямки витрачання бюджетних коштів: видатки бюджету спрямовуються на фінансування різних програм та заходів, таких як оборона, освіта, охорона здоров'я та соціальний захист. Це означає, що держава може стимулювати певні галузі економіки або підтримувати певні групи населення;
- він впливає на макроекономічні параметри: державний бюджет може впливати на такі показники, як зростання ВВП, зайнятість та інфляція. Наприклад, збільшення видатків на інфраструктуру може стимулювати економічне зростання, а зменшення податків може призвести до зростання зайнятості.

Таким чином, державний бюджет є важливим інструментом, який використовується для:

- регулювання економіки: держава може використовувати бюджет для стимулювання економічного зростання, боротьби з інфляцією та підтримки зайнятості;
- перерозподілу доходів: держава може використовувати бюджет для перерозподілу доходів від багатих до бідних через соціальні програми та податки;

- фінансування державних послуг: держава використовує бюджет для фінансування таких послуг, як оборона, освіта, охорона здоров'я та соціальний захист.

В Україні державний бюджет відіграє особливо важливу роль у контексті поточної війни, оскільки бюджетні кошти використовуються для:

- фінансування оборони: значна частина бюджетних коштів спрямовується на фінансування армії та інших силових структур;
- підтримки економіки: уряд використовує бюджет для підтримки підприємств та людей, які постраждали від війни;
- відновлення інфраструктури: бюджетні кошти також використовуються для відновлення зруйнованих війною доріг, мостів, будівель та інших об'єктів інфраструктури.

До усіх ланок бюджетної системи України у 2023 р. надійшло 2671997,9 млн грн, що у 2,1 разу більше порівняно із 2021р.

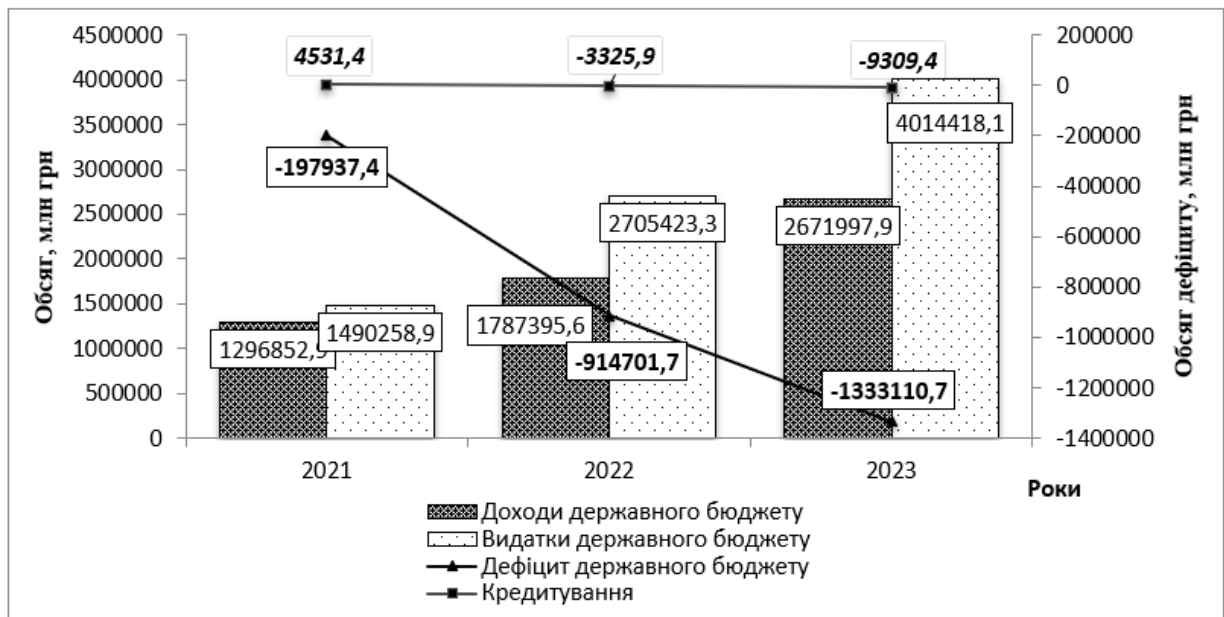

Рис. 2.1. Динаміка доходів, видатків, кредитування та дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 рр., млн грн *

* Складено на основі даних [33]

Аналіз даних рис. 2.1 дає підстави констатувати зростання доходів та видатків Державного бюджету України.

«На виконання дохідної частини державного бюджету у 2023 році на тлі широкомасштабної російсько-української війни впливали такі основні фактори: руйнація нафтопереробних заводів, металургійних комбінатів, інфраструктурних та енергетичних об'єктів; логістичні проблеми (передусім унаслідок блокування митних пунктів пропуску на кордоні з Польщею) та обмеження експорту (за даними Держстату, зниження експорту за 2023 р. становило 18%); відшкодування в першій половині 2023 р. перехідного залишку сум податку на додану вартість, не відшкодованих у 2022 р. (за інформацією ДПС, такі залишки зменшилися на 21,3 млрд грн до 18,8 млрд грн станом на 01 січня 2024 р.) тощо» [34].

Рівень виконання розпису доходів Державного бюджету України у 2021 р. становив 101,22% (податкові надходження – 103,48%, неподаткові надходження – 89,65%, доходи від операцій з капіталом – 35,59%, трансферти від органів державного управління – 99,21%, трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ – 65,59%, цільові фонди – 104,36%), 2022 р. – 101,49% (податкові надходження – 78,87%, неподаткові надходження – 85,23%, доходи від операцій з капіталом – 54,31%, трансферти від органів державного управління – 51,36%, трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ – 367,61%, цільові фонди – 67,86%), 2023 р. – 117,86% (податкові надходження – 99%, неподаткові надходження – 101,21%, доходи від операцій з капіталом – 21,52%, трансферти від органів державного управління – 103,86%, трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ – 1463%, цільові фонди – 239,21%).

Упродовж 2021–2023 рр. спостерігалось поступове підвищення частки доходів Державного бюджету України у ВВП – з 25,7% у 2021 р. до 40,9% у 2023 р. та частки доходів Державного бюджету України у доходах Зведеного бюджету України з 78,04% у 2021 р. до 86,08% у 2023 р. (рис. 2.2).

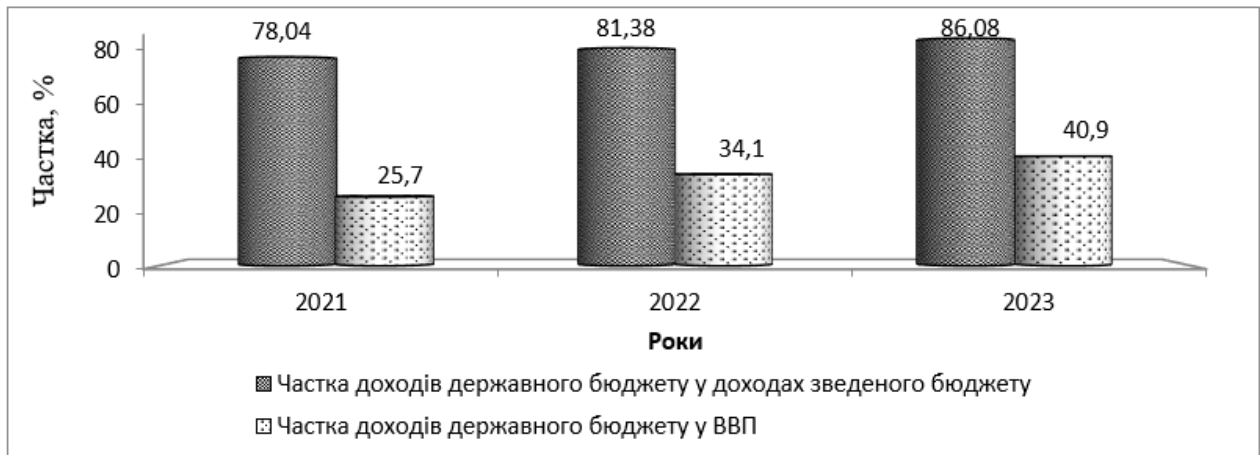

Рис. 2.2. Динаміка частки доходів Державного бюджету України у ВВП та у доходах Зведеного бюджету України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33; 35]

Наведені дані свідчать про значну роль держави у розподільних процесах та значну частку централізації ВВП у розпорядження центральних органів державної влади. Підвищення частки доходів Державного бюджету України у доходах зведеного бюджету у 2022–2023 рр. пояснюється також і зростанням абсолютного обсягу трансфертів від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ: якщо у 2021 р. до зазначеного бюджету надійшло 1289,9 млн грн, то у 2022 р. – 481090,7 млн грн, а у 2023 р. – 433404,5 млн грн.

Розглянемо склад і структуру доходів Державного бюджету України у 2021–2023 рр. (рис. 2.3 і 2.4).

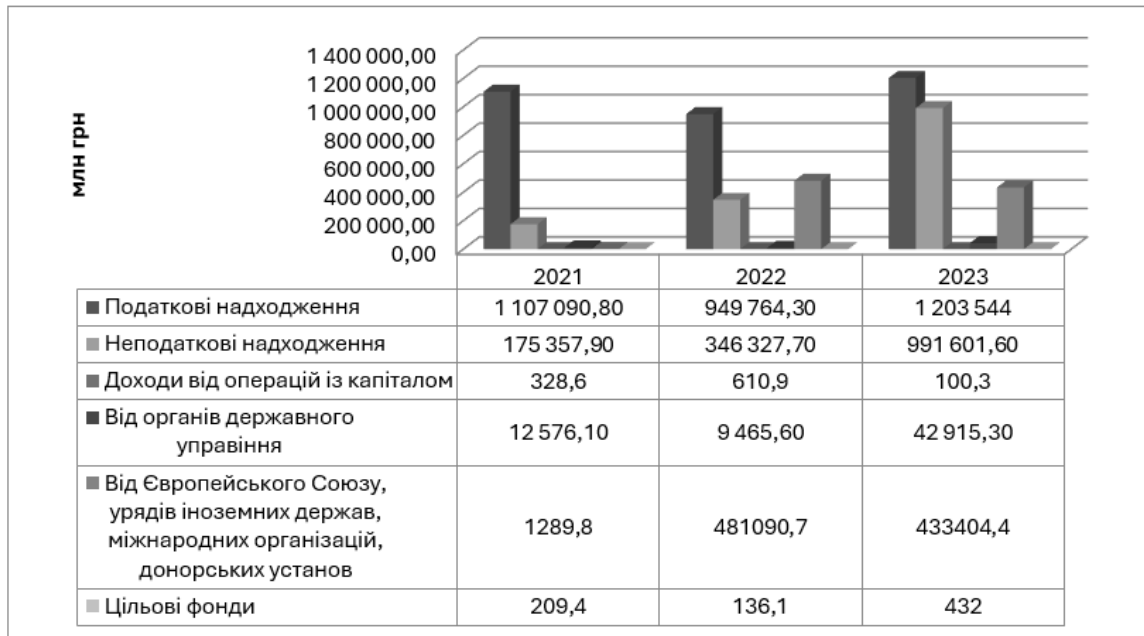

Рис. 2.3. Динаміка доходів Державного бюджету України у розрізі видів доходів у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33]

Упродовж аналізованого періоду найбільшою була питома вага податкових надходжень з тенденцією до зниження з 85,37% у 2021 р. до 45,04% у 2023 р. у зв'язку із збільшенням обсягу одержаних від міжнародних партнерів (МФО, Європейського Союзу та окремих країн) грантів – з 0,1% всіх доходів державного бюджету у 2021 р. до 26,9% у 2022 р. та до 16,22% у 2023 р.

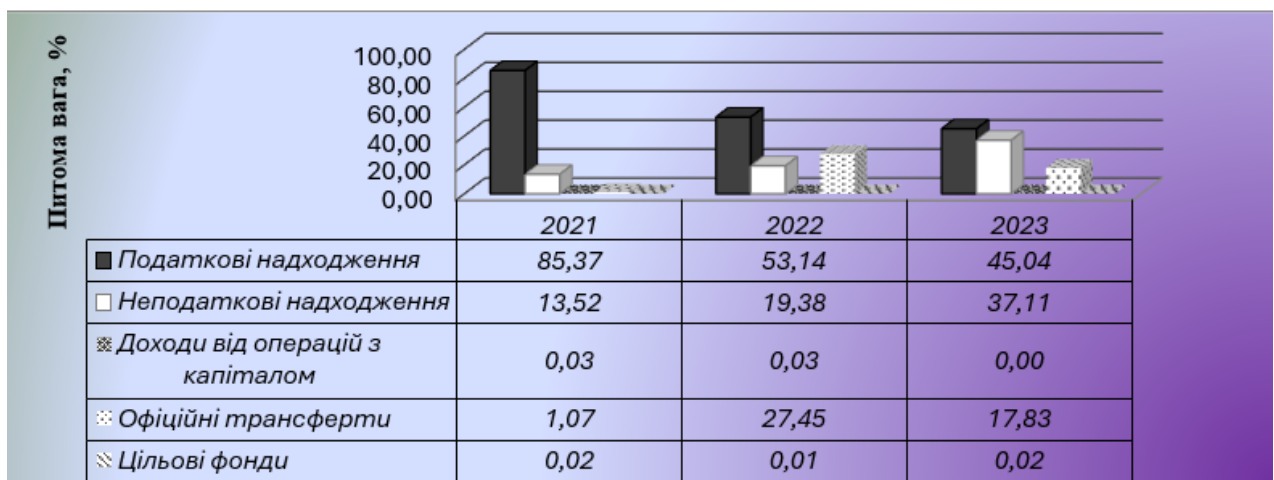

Рис. 2.4. Динаміка структури доходів Державного бюджету України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33]

Податкові надходження в структурі доходів протягом 2021–2023 рр. зросли на 8,71% за рахунок збільшення доходу від податку на доходи фізичних осіб. У 2022 р. рівень безробіття був 21,1%, а в 2023 р. став 19%. Тому збільшилась кількість працюючих осіб, а отже і надходження ПДФО. Значний обсяг ПДФО надійшов з грошового забезпечення військовослужбовців. Також значно зріс дохід від внутрішніх податків на товари та послуги.

Частка неподаткових надходжень у 2023 р. зросла на 23,59% порівняно з 2021 р. Сума неподаткових надходжень зросла за рахунок власних надходжень бюджетних установ в основному по надходженнях, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій для виконання цільових заходів, пов'язаних із війною. Також потрібно згадати про те, що Національний банк перерахував до бюджету 71,8 млрд грн. Це найбільша сума частини прибутку до розподілу.

Від відповідного потреби обсягу видатків Державного бюджету України та їх оптимальної структури значною мірою залежить якісне виконання державою своїх функцій.

Основні тенденції здійснення видатків Державного бюджету України та їх взаємозв'язок з основними макропоказниками відображено на рис. 2.5.

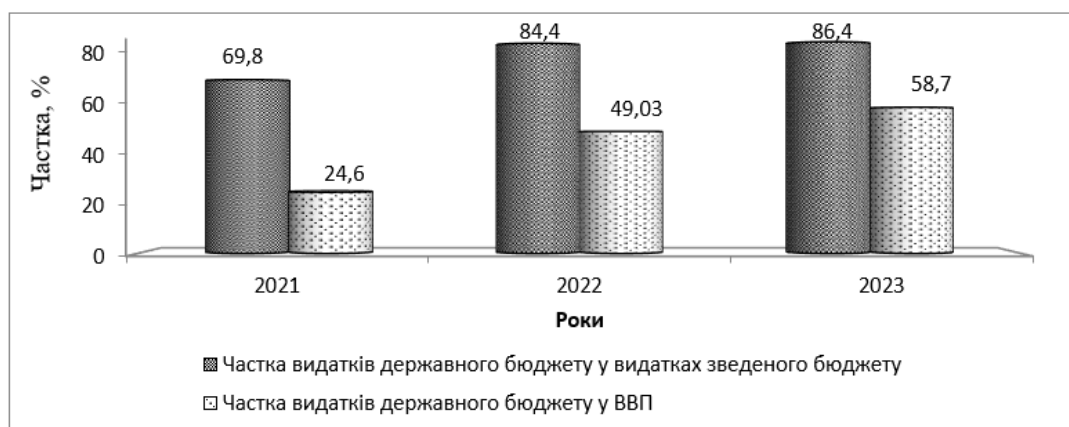

Рис. 2.5. Динаміка частки видатків Державного бюджету України у ВВП та у видатках Зведеного бюджету України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33; 35]

Упродовж 2021–2023 рр. спостерігалася тенденція до зростання як абсолютного обсягу видатків Державного бюджету України, так і часток видатків Державного бюджету України у ВВП та у видатках Зведеного бюджету України.

Рівень виконання розпису видатків Державного бюджету України у 2021 р. становив 96,5%, 2022 р. – 82,86%, 2023 р. – 93,57%. У табл. 2.1 деталізовано виконання плану здійснення видатків Державного бюджету України за 2021–2023 рр.

Таблиця 2.1

Рівень виконання розпису видатків Державного бюджету України за функціональною бюджетною класифікацією у 2021-2023 рр., %

Види видатків	Роки		
	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	95,60	92,39	90,74
Оборона	98,99	83,98	95,13
Громадський порядок, безпека та судова влада	97,19	98,17	97,38
Економічна діяльність	94,51	28,89	69,11
Охорона навколишнього природного середовища	87,49	79,84	84,36
Житлово-комунальне господарство	44,97	73,29	95,70
Охорона здоров'я	96,9	91,15	95,28
Духовний та фізичний розвиток	89,23	89,08	94,60
Освіта	90,64	83,34	81,08
Соціальний захист та соціальне забезпечення	99,48	97,27	97,77

* Складено на основі даних [33]

У 2021 р. у складі видатків Державного бюджету України (табл. 2.2) найбільшу питому вагу займали видатки на загальнодержавні функції – 27,48%, дещо меншу – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – 22,23%.

Таблиця 2.2

Динаміка структури видатків Державного бюджету України за функціональною бюджетною класифікацією у 2021-2023 рр., %

Види видатків	Роки		
	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	27,48	12,52	11,80
Оборона	8,56	42,24	52,25
Громадський порядок, безпека та судова влада	11,70	16,39	14,31
Економічна діяльність	12,59	3,53	3,34
Охорона навколишнього природного середовища	0,55	0,17	0,13
Житлово-комунальне господарство	0,01	0,02	0,21
Охорона здоров'я	11,44	6,81	4,47
Духовний та фізичний розвиток	1,15	0,41	0,29
Освіта	4,28	2,16	1,51
Соціальний захист та соціальне забезпечення	22,23	15,75	11,69

* Складено на основі даних [33]

Однак, у 2022–2023 рр. відбулися зміни у структурі видатків державного бюджету у напрямку значного зростання питомої ваги видатків на оборону – до 42,24% у 2022 р. та 52,25% у 2023 р.

Державний бюджет України є важливим інструментом, який використовується для подолання викликів війни та побудови кращого майбутнього для країни.

На основі аналізу питомої ваги різних видів видатків державного бюджету та ранжування часток окремих видів видатків державного бюджету визначимо тенденції змін пріоритетів фіскальної політики на державному рівні (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Ранжування пріоритетів витрачання ресурсів Державного бюджету України у 2021-2023 рр. *

2021 р.	2022 р.	2023 р.
Загальнодержавні функції	Оборона	Оборона
Соціальний захист та соціальне забезпечення	Громадський порядок, безпека та судова влада	Громадський порядок, безпека та судова влада
Економічна діяльність	Соціальний захист та соціальне забезпечення	Загальнодержавні функції
Громадський порядок, безпека та судова влада	Загальнодержавні функції	Соціальний захист та соціальне забезпечення
Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я
Оборона	Економічна діяльність	Економічна діяльність
Освіта	Освіта	Освіта
Духовний та фізичний розвиток	Духовний та фізичний розвиток	Духовний та фізичний розвиток
Охорона навколишнього природного середовища	Охорона навколишнього природного середовища	ЖКГ
ЖКГ	ЖКГ	Охорона навколишнього природного середовища

* Складено автором

У структурі видатків державного бюджету за економічною бюджетною класифікацією (рис. 2.6) переважають поточні видатки: у 2023 р. їх частка становила 94,8%.

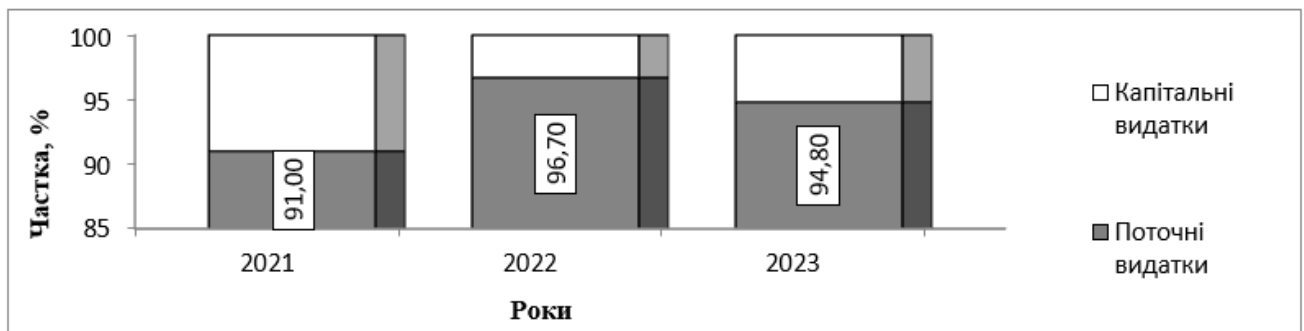

Рис. 2.6. Динаміка структури видатків Державного бюджету України за економічною бюджетною класифікацією у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33]

Серед поточних видатків державного бюджету значну частку займали видатки на заходи спеціального призначення та видатки на оплату праці.

Рівень виконання розпису видатків за економічною характеристикою операції становив у 2021 р.: поточні видатки – 97,86%, капітальні видатки – 85,51%; у 2022 р. – відповідно 83,74% та 64,73%, у 2023 р. – відповідно 95,56% та 70,39%.

Однією із проблем Державного бюджету є негативна тенденція до зростання дефіциту Державного бюджету України, що призводить до зростання державного боргу як наслідку пошуку джерел його фінансування (рис. 2.7).

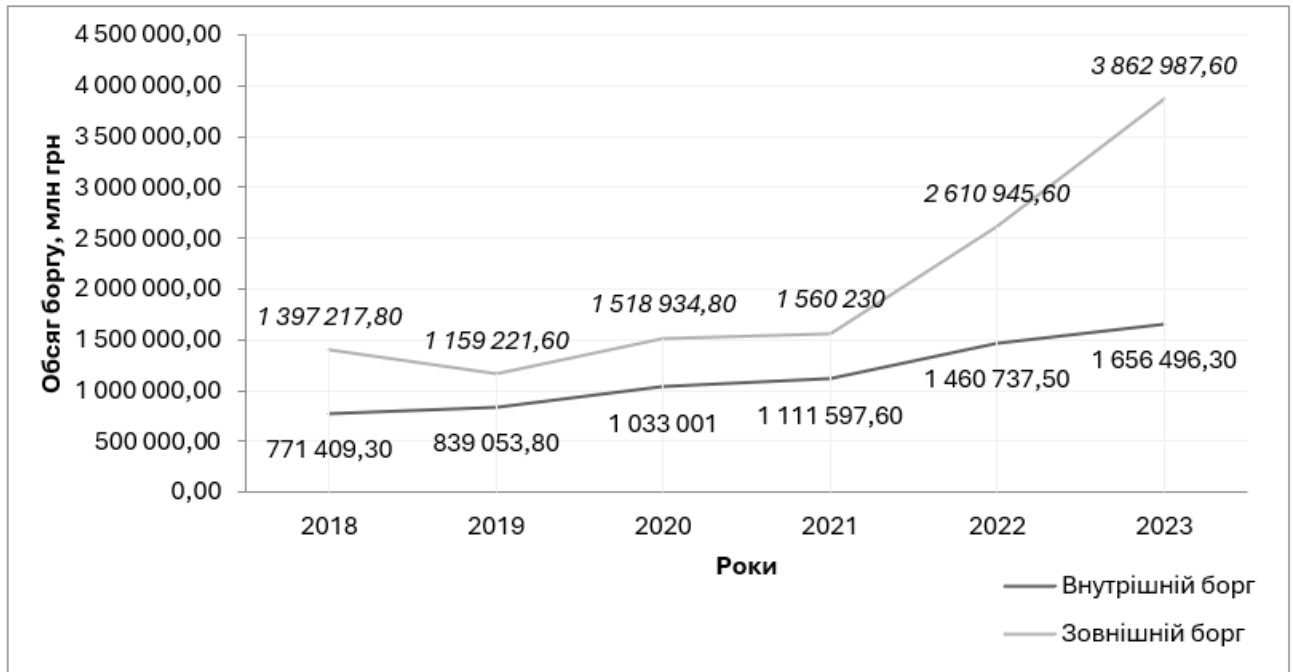

Рис. 2.7. Динаміка державного та гарантованого державою боргу України у 2018–2023 рр., млн грн *

* Складено на основі даних [36]

Зростання державного боргу України у період з 2021 р. по 2023 р. зумовлене кількома ключовими факторами:

1. Дефіцит бюджету. Протягом 2021–2022 рр. Україна зіткнулася зі значним дефіцитом бюджету, обумовленим, зокрема, пандемією COVID-19 та війною з Росією. Для фінансування цього дефіциту уряд був змушений збільшувати запозичення як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

2. Війна в Україні. Повномасштабна війна, розпочата Росією 24 лютого 2022 р., призвела до різкого зростання видатків уряду, пов'язаних з обороною та підтримкою економіки. Це, у свою чергу, спричинило додаткове збільшення дефіциту бюджету та стимулювало подальше зростання боргу.

3. Зміна процентних ставок. У 2022 р. федеральна резервна система США

та інші центральні банки почали підвищувати процентні ставки для боротьби з інфляцією. Це призвело до зростання вартості обслуговування боргу для України, що далі тиснуло на бюджет та стимулювало нове запозичення.

4. Зменшення доходів. Війна призвела до значного скорочення доходів бюджету, особливо через падіння ВВП та втрату експортних надходжень. Це ускладнило для уряду фінансування своїх видатків та спричинило додаткову потребу в запозиченнях.

Отже, для регулювання соціально-економічного розвитку держава використовує різні інструменти впливу, серед яких важливе значення належить державному бюджету.

2.2. Практика і проблеми функціонування місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку адміністративних територій

Місцевому самоврядуванню в сучасних умовах відводиться ключова роль у наданні населенню важливих послуг та розвитку своїх регіонів. Щоб успішно виконувати делеговані державою та власні повноваження, органи місцевого самоврядування потребують належного фінансування. Саме місцеві бюджети відіграють у цьому процесі вирішальну роль (рис. 2.8), оскільки:

- місцеві бюджети – це основа бюджетної системи країни;
- вони відіграють важливу роль в економіці кожної держави;
- їх роль та значення залежать від типу економічної системи, цілей та пріоритетів розвитку країни.

Роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку адміністративних територій

- зосередження фінансових ресурсів у місцевих бюджетах дає можливість органам місцевого самоврядування мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень;
- формування місцевих бюджетів дає змогу територіальним громадам в повній мірі проявити фінансово-господарську самостійність у видатках коштів на соціально-економічний розвиток, забезпечити планомірний розвиток освітніх, медичних установ, закладів культури, житлового фонду і комунікацій місцевого значення. З цією метою формуються і реалізуються регіональні програми економічного і соціального розвитку;
- маючи у розпорядженні бюджетні кошти, органи місцевого самоврядування можуть збільшувати нормативи затрат на надання державних та місцевих послуг в установах невиробничої сфери;
- концентруючи частину фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, органи місцевого самоврядування можуть централізовано спрямовувати фінансові ресурси на вирішення стратегічних завдань, розвиток в адміністративно-територіальних утвореннях пріоритетних галузей промисловості, сільського господарства, соціальної сфери тощо;
- місцеві бюджети через фінансові ресурси можуть здійснювати вплив на оптимальні пропорції фінансування поточних і капітальних затрат й стимулювання ефективного використання матеріальних і трудових ресурсів, а також відкриття нових місцевих виробництв, що дає можливість вирішувати проблеми зниження безробіття.

Рис. 2.8. Роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку адміністративних територій

* Складено на основі даних [37; 38; 45; 49]

Проведемо моніторинг виконання місцевих бюджетів України за доходами та видатками. Про роль місцевих бюджетів в соціально-економічному розвитку територій та бюджетній системі держави свідчить їх частка у ВВП та показниках зведеного бюджету держави (рис. 2.9 та 2.10).

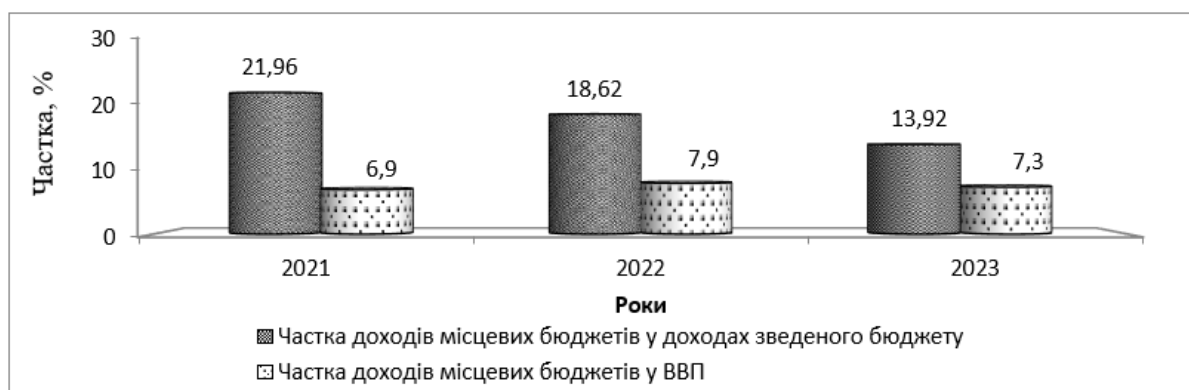

Рис. 2.9. Динаміка частки доходів місцевих бюджетів України у ВВП та у доходах Зведеного бюджету України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33; 35]

Частка доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у структурі доходів Зведеного бюджету України у 2023 р. зменшилася на 8,04% порівняно із 2021 р. і склала 13,92%, а у ВВП – зросла на 0,4% і у 2023 р. становила 7,3%. Така тенденція є природньою для країни, яка впроваджує реформу фіскальної децентралізації, і свідчить про незначне зростання частки ВВП, яка безпосередньо (омінаючи Державний бюджет України) надходить у розпорядження органів місцевого самоврядування.

У 2023 р. частка видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП порівняно із 2021 р. зменшилася на 0,55% і становила 9,89%, а у видатках зведеного бюджету – на 16,6% і становила 13,6%. Це свідчить про низький рівень фіскальної децентралізації, оскільки «показником високого рівня децентралізації вважається частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальнодержавних видатків, середнього рівня – 30–45%, а низького рівня – менш як 30%» [40].

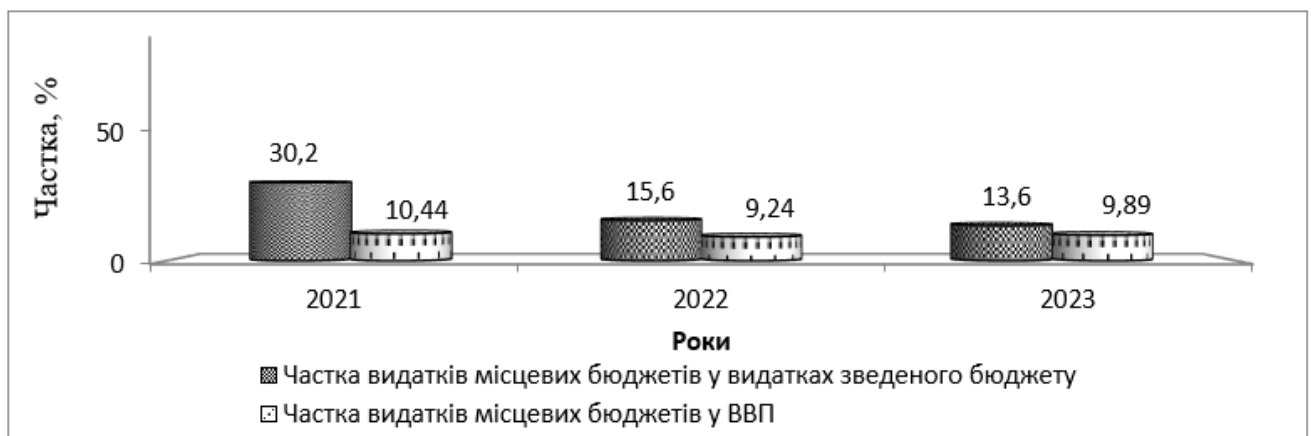

Рис. 2.10. Динаміка частки видатків місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП та у видатках Зведеного бюджету України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [33; 35]

Однією із причин зменшення питомої ваги видатків місцевих бюджетів у складі видатків Зведеного бюджету України є збільшення потреби у фінансуванні галузі оборони, яка згідно з Бюджетним кодексом України фінансується з державного бюджету.

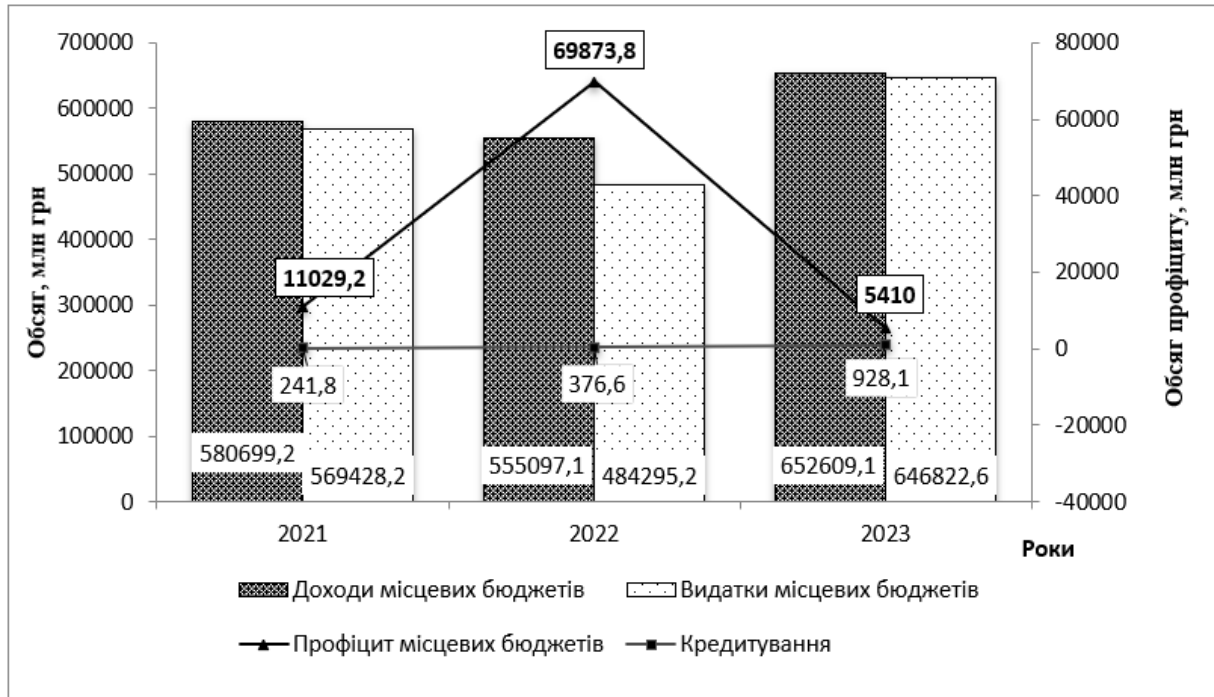

Рис. 2.11. Динаміка доходів, видатків, кредитування та профіциту місцевих бюджетів України у 2021-2023 рр., млн грн *

* Складено на основі даних [33]

Дослідження основних бюджетних показників місцевих бюджетів України (рис. 2.11) дає підстави констатувати, що упродовж 2021–2023 рр. доходи місцевих бюджетів зросли на 12,38%, видатки місцевих бюджетів – на 13,59%, кредитування місцевих бюджетів – на 283,83%. У зазначений період місцеві бюджети виконувалися з профіцитом, обсяг якого зменшився на 50,95%.

Розглянемо структуру доходів місцевих бюджетів України у 2021–2023 рр. (рис. 2.12).

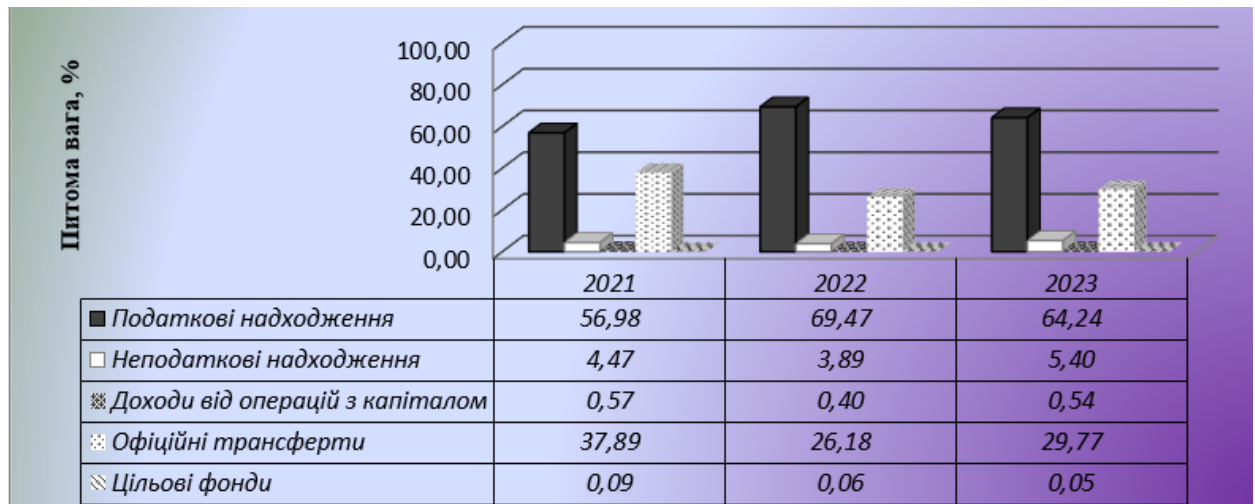

Рис. 2.12. Динаміка структури доходів місцевих бюджетів України у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [36]

У 2023 р. податкові надходження склали 64,24% доходів місцевих бюджетів України (з урахуванням міжбюджетних трансфертів). Їхній обсяг становив 434540,9 млн грн.

У структурі доходів місцевих бюджетів у 2023 р. порівняно із 2021 р. спостерігалося незначне збільшення частки податкових надходжень на 7,26% та неподаткових надходжень – на 0,93%. Питома вага трансфертів, отриманих місцевими бюджетами, у структурі доходів зменшилася на 8,12% - і становила 29,77%, що є свідченням зниження ролі трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів.

Серед податкових надходжень переважає податок на доходи фізичних осіб – його частка у 2021 р. становила 34,88% з тенденцією до зростання до 48,07% у 2022 р. та зниження у зв'язку із зарахуванням податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами, до державного бюджету до 42,78% у 2023 р.

Результати аналізу структури видатків місцевих бюджетів за функціональною бюджетною класифікацією (табл. 2.4) підтверджують, що серед видатків переважали видатки соціального призначення: у 2021 р. Їхня питома

вага становила 66,32%, у 2022 р. – 74,01%, у 2023 р. – 65,12%. На відміну від складу соціальних видатків державного бюджету, у видатках місцевих бюджетів соціального спрямування пріоритетними були видатки на освіту з тенденцією до зниження до 37,01% у 2023 р.

Таблиця 2.4

Динаміка структури видатків місцевих бюджетів України за функціональною бюджетною класифікацією у 2021-2023 рр., % *

Види видатків	Роки		
	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	14,46	13,56	17,85
Громадський порядок, безпека та судова влада	0,29	2,24	2,51
Економічна діяльність	18,81	12,32	16,85
Охорона навколишнього природного середовища	0,41	0,10	0,18
Житлово-комунальне господарство	9,50	8,20	9,25
Охорона здоров'я	5,54	6,26	5,69
Духовний та фізичний розвиток	4,59	4,56	3,97
Освіта	41,71	46,86	37,01
Соціальний захист та соціальне забезпечення	4,70	5,89	6,69

* Складено на основі даних [33]

У результаті аналізу видатків місцевих бюджетів за економічною бюджетною класифікацією упродовж 2021–2023 рр. (рис. 2.13) з'ясовано, що переважали поточні видатки.

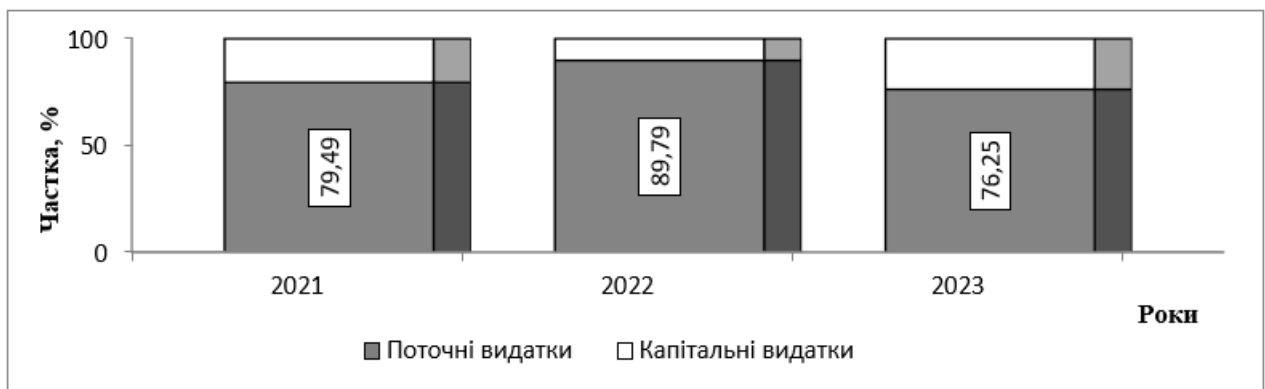

Рис. 2.13. Динаміка структури видатків місцевих бюджетів України за економічною бюджетною класифікацією у 2021-2023 рр., % *

* Складено на основі даних [36]

Серед поточних видатків місцевих бюджетів значну частку займали: видатки на оплату праці та субсидії і поточні трансферти підприємствам. Капітальні трансферти підприємствам переважали у складі капітальних видатків місцевих бюджетів.

В сучасних умовах система місцевого самоврядування в Україні стикається з низкою проблем:

- недостатнє фінансування: місцеві бюджети часто не мають достатньо коштів для виконання своїх повноважень;
- неефективне управління бюджетними коштами: в деяких випадках кошти використовуються неефективно або не за призначенням;
- недостатня самостійність: органи місцевого самоврядування часто не мають достатньо повноважень для прийняття рішень, які стосуються їхніх регіонів.

Для вирішення цих проблем необхідно:

- збільшити обсяги фінансування місцевих бюджетів: це можна зробити за рахунок збільшення податків, які збираються на місцевому рівні, або за рахунок трансфертів з державного бюджету;
- підвищити ефективність управління бюджетними коштами: це можна зробити завдяки вдосконаленню бюджетного законодавства, впровадженню кращих практик управління бюджетними коштами та посиленню контролю за використанням бюджетних коштів;
- розширити повноваження органів місцевого самоврядування: це дасть їм можливість приймати більш самостійні рішення щодо розвитку своїх регіонів.

Вирішення цих проблем дозволить місцевому самоврядуванню в Україні краще виконувати свою роль у наданні населенню важливих послуг та розвитку своїх регіонів. Це, в свою чергу, сприятиме покращенню життя людей та підвищенню добробуту країни в цілому.

Висновки до розділу 2

Державний бюджет – це не просто фінансовий план та грошовий фонд, а й потужний інструмент управління економікою та соціальним розвитком країни, який:

- дозволяє централізувати кошти: держава збирає податки та інші доходи з усієї країни та використовує їх для фінансування спільних потреб;
- дає можливість маневрувати ресурсами: держава може перерозподіляти кошти між різними секторами економіки та соціальними програмами залежно від пріоритетів;
- забезпечує єдину економічну та фінансову політику: держава може використовувати бюджет для стимулювання економічного зростання, боротьби з інфляцією та підтримки зайнятості.

В Україні роль державного бюджету в останні роки значно зросла, що пов'язано з війною, яка призвела до значних додаткових видатків бюджету на оборону та соціальну підтримку населення, та збільшенням міжнародної фінансової допомоги, яка також надходить до державного бюджету.

У результаті проведеного дослідження практики функціонування місцевих бюджетів можна резюмувати, що вони мають низку важливих функцій:

- забезпечення фінансування місцевих послуг: освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист тощо.
- стимулювання економічного розвитку: інвестиції в інфраструктуру, підтримка малого та середнього бізнесу тощо.
- забезпечення належних умов життя для громадян: благоустрій територій, розвиток громадського транспорту тощо.

До основних проблем функціонування місцевих бюджетів, які потребують вирішення, можна віднести недостатньо ефективне управління бюджетними ресурсами, недостатнє фінансування власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування тощо.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

3.1. Виклики для бюджетної системи України в умовах війни

В умовах воєнної агресії бюджет як ключова компонента публічних фінансів продовжує залишатися важливим інструментом управління соціально-економічним розвитком країни. Він слугує для досягнення стратегічних цілей в умовах нестабільності та загроз національній безпеці.

Україна, яка зіткнулася з неспровокованою війною з боку Росії, постає перед складними завданнями та викликами в сфері бюджетного планування та виконання бюджетів різних рівнів. Суб'єктам управління публічними фінансовими ресурсами необхідно ефективно розподіляти обмежені ресурси на різні пріоритетні напрямки, такі як національна оборона, соціальна підтримка та економічне відновлення. У зв'язку з цим, розуміння викликів, з якими стикається Україна під час війни, проблем виконання державного і місцевих бюджетів та бюджетного фінансування національної безпеки, економічної діяльності, соціальної сфери стає надзвичайно актуальним завданням для вітчизняної наукової спільноти та економістів-практиків. Їх зусилля мають бути спрямовані на розробку науково-обґрунтованих підходів до забезпечення високої ефективності бюджетної політики та функціонування бюджетної системи в умовах війни та повоєнного відновлення.

Із початку війни бюджетна система України зіткнулася з низкою серйозних викликів:

1. Зменшення обсягу надходжень ресурсів до бюджету:

- скорочення платників податків: внаслідок війни значна частина українців втратила роботу або можливість вести бізнес, що призвело до зменшення кількості платників податків та, відповідно, до скорочення обсягів податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів;

– зміна динаміки зовнішньої торгівлі в напрямку зменшення: окупація та блокада портів, введення безпольотної зони, перевантаженість наземних логістичних маршрутів та невідповідність залізничних колій України та Європи призвели до значного скорочення експорту та імпорту товарів. Це, в свою чергу, спричинило недоотримання державним бюджетом коштів від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності.

2. Вплив податкових пільг:

– підтримка бізнесу: з метою стимулювання розвитку економіки в умовах війни урядом було запроваджено низку податкових пільг. До них належать пільги щодо сплати єдиного соціального внеску для ФОПів, новий формат єдиного податку третьої групи (2% від обороту) та спрощений порядок декларування товарів.

– втрати бюджету: введення пільг, хоча й мало позитивний вплив на український бізнес, призвело до значних втрат державного бюджету. Зменшилися надходження від ПДВ, мита та акцизного податку.

3. Зростання видатків на оборону та військові потреби: зростаючі потреби у фінансуванні оборони та безпеки країни створюють значний дефіцит фінансових ресурсів для виконання інших функцій держави.

Важливо зазначити, що українська влада вживає заходів для подолання цих викликів. До них належать:

– розширення бази оподаткування: пошук нових джерел надходжень до бюджету, зокрема за рахунок оподаткування великих підприємств та транснаціональних корпорацій;

– оптимізація видатків: скорочення неефективних витрат бюджету та спрямування коштів на пріоритетні напрямки;

– міжнародна допомога: залучення фінансової допомоги від міжнародних партнерів.

Стійкість бюджетної системи України перед викликами та воєнними загрозами сьогодення, а також можливість розпочати базові процеси

відновлення економіки після перемоги, ґрунтуються на героїчних зусиллях Збройних Сил України. Саме завдяки їм наступ ворога зупинено, частина окупованих територій звільнена, а боротьба з агресором триває, наближаючи перемогу.

2022 рік, перший рік повномасштабної війни Росії проти України, показав як сильні, так і слабкі сторони української економіки загалом та бюджетної системи зокрема.

«Утримання бюджетної стабільності стало можливим завдяки потужній міжнародній фінансовій допомозі та безпосередній купівлі внутрішніх облігацій державних запозичень Національним банком. Стабільність публічних фінансів стала важливою опорою стійкості країни в умовах війни. Хоча дохідна частина (великою мірою завдяки перевищенню планових показників інфляції та девальвації) була в цілому виконана й перевищувала показник 2021 р. в 1,4 раза, видаткова частина була в 1,8 раза більша, ніж у попередньому році. Насамперед, це пов'язано з різким збільшенням видатків на потреби оборони, збільшенням розмірів фінансового забезпечення військовослужбовців, а також – на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. Передумовою стабільності публічних фінансів стала й курсова політика НБУ» [19, с. 14].

«Багато з сильних сторін сьогодення стали наслідком реформ, проведених протягом попередніх років: виважена державна фінансова політика в умовах децентралізації та формування засад фіскального федералізму; стійкість всієї фінансової системи, зокрема і банківської підсистеми; здатність Міністерства фінансів, уряду та Національного банку утримати макроекономічну стабільність вкрай складних умовах; спроможність реформованих держпідприємств виявляти ініціативу та використовувати свій масштаб для великих інноваційних проєктів, підтримки громадян і бізнесу. Однак війна також проявила й слабкі сторони: популістські дії багатьох керівників в урядах протягом останніх років, бажання витратити з державної казни більше, ніж заплановано у бюджетних розписах за доходами та запозиченнями; держбюджет не лише без стратегічних резервів, але й з надмірними видатками щодо обслуговування дорогих боргів; недовіра

простих громадян і представників бізнесу до влади, яка навіть тепер підштовхує віддавати гроші волонтерам, а не чесно платити податки та податкові платежі; вразливість та надмірна залежність публічних фінансів України від міжнародної фінансової допомоги» [41].

2024 рік, як і попередні роки, є для України роком складного фінансового становища, спричиненого військовою агресією Російської Федерації. В умовах війни основними напрямками витрачання коштів державного бюджету України є:

- оборона та безпека країни: витрати на зарплати військових, забезпечення армії технікою та її ремонт;

- соціальні програми: субсидії, пенсії, витрати на медицину та освіту.

Війна призводить до значних проблем з державним бюджетом. Україна, як ніколи, потребує:

- швидких та ефективних рішень з боку влади: розробка та реалізація чіткої антикризової стратегії.

- контролю та відповідальності державних органів: забезпечення прозорості та раціонального використання бюджетних коштів.

- міжнародної підтримки: фінансова допомога та співпраця з міжнародними партнерами.

- зменшення дефіциту державного бюджету: зниження видатків, перерозподіл коштів на критичні потреби.

Подолання сучасної економічної кризи в Україні потребує:

- реалізації конкретних заходів у сфері фіскальної політики: оптимізація податкової системи, стимулювання економічного зростання.

- ефективної боротьби з корупцією: забезпечення верховенства права та справедливості [20].

Ми погоджуємося з А. Мунько [21, с. 63] щодо необхідності впровадження заходів збалансування надходжень бюджету в умовах воєнного стану, наведених на рис. 3.1.

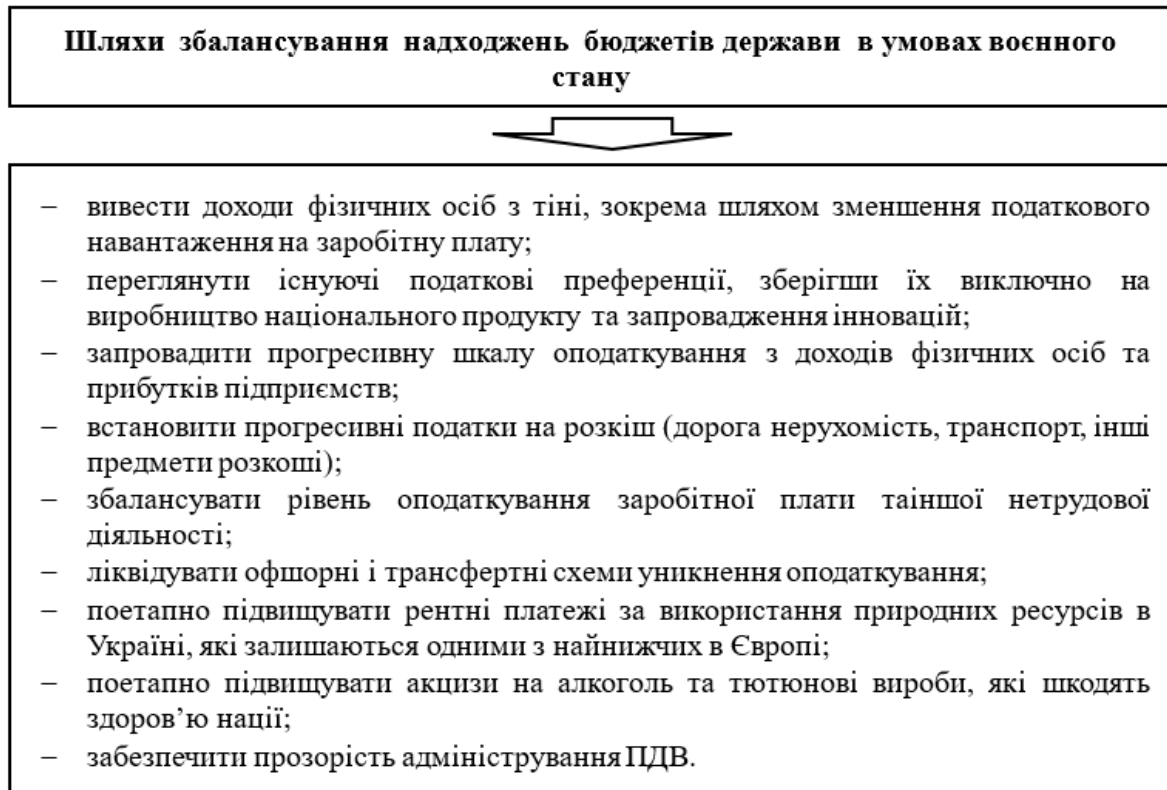

Рис. 3.1. Шляхи збалансування надходжень бюджетів держави в умовах воєнного стану

* Складено на основі [21, с. 63]

Враховуючи падіння ВВП, скорочення об'єктів для прибуткового оподаткування та необхідність надання преференцій для відродження бізнесу, у основу фіскалізації публічних фінансів на найближчі роки слід закласти два ключових вектори:

1. Діджиталізація: максимальне використання цифрових технологій для спрощення та оптимізації процесу оподаткування, підвищення його прозорості та ефективності.
2. Розвиток непрямого оподаткування: збільшення частки непрямих податків, таких як ПДВ, акцизи та інші, в структурі бюджетних надходжень.

Це зумовлено наступними факторами:

- вплив глобалізації та економіки 4.0: загальноприйняті складові створення доданої вартості зникають з розвитком глобалізаційних процесів, становленням економіки 4.0 та новітніх цифрових технологій;

- невизначеність щодо платників ПДВ: виникає питання, хто саме має нести тягар сплати ПДВ в умовах динамічно мінливих моделей створення вартості;
- складність оподаткування фізичних осіб: необхідно ретельно дослідити можливість оподаткування фізичних осіб за принципом оподаткування підприємств, з урахуванням специфіки їх діяльності;
- оподаткування в однорангових структурах: вимагає розробки нових підходів до оподаткування в структурах, де немає чіткої ієрархії та фіксованої винагороди, на основі якої нараховується ПДВ.

Важливо зазначити, що діджиталізація та розвиток непрямого оподаткування не є панацеєю.

Для подолання вищезазначених проблем також потребуватимуться:

- вдосконалення податкового законодавства: запровадження нових норм та правил, які відповідають сучасним реаліям та тенденціям;
- підтримка інновацій: стимулювання розвитку нових бізнес-моделей та технологій, які дозволять створити нові джерела надходжень до бюджету;
- боротьба з тіньовою економікою: забезпечення справедливої та рівної конкуренції, стимулювання легалізації бізнесу.

Реалізація цих заходів дозволить Україні створити більш стійку та ефективну бюджетну систему, яка буде відповідати потребам сучасного світу.

Важливо підкреслити, що розвиток бюджетної системи України в умовах трансформаційного періоду має ґрунтуватися на чітко окреслених цільових орієнтирах. Ці орієнтири мають бути визначені в Бюджетній декларації та інших стратегічних документах, що визначають пріоритети соціально-економічного розвитку України.

Тільки за умови чіткої стратегії та узгоджених дій всіх учасників бюджетного процесу можливо досягти сталого розвитку бюджетної системи України та забезпечити її ефективну роль у стимулюванні соціально-економічного зростання країни.

Ось декілька ключових моментів, які слід врахувати при визначенні

цільових орієнтирів для розвитку бюджетної системи України: забезпечення збалансованості бюджету; зниження рівня державного боргу; ефективне використання бюджетних коштів; підвищення прозорості та підзвітності бюджетного процесу; створення сприятливого середовища для інвестицій та економічного зростання; зменшення соціальної нерівності; забезпечення доступності та якості державних послуг.

Досягнення цих цілей потребуватиме комплексних та системних зусиль з боку уряду, парламенту, органів місцевого самоврядування та інших учасників бюджетного процесу.

Заслуговує на увагу і досвід післявоєнного відновлення зарубіжних країн (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Зарубіжний досвід післявоєнної відбудови у сфері бюджетних відносин

Країна	Заходи з післявоєнного відновлення в бюджетній сфері
Польща	<ul style="list-style-type: none"> – заборона випуску нової валюти в межах реформи шокової терапії – скасування податкових пільг для всіх компаній – ухвалення сприятливих для іноземних інвесторів законів – надання кредитів експортоорієнтованим компаніям
Ізраїль	<ul style="list-style-type: none"> – випуск державних облігацій – оптимізація витрат на оборону та зниження видатків на інші неперіоритетні напрями – залучення іноземних інвестицій – стимулювання підприємництва шляхом зниження податків – розвиток ВПК
Грузія	<ul style="list-style-type: none"> – проведення реформи децентралізації – оптимізація видатків
Західна Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> – випуск державних облігацій – спрямування найвагомішої частки видатків на розвиток підприємництва – створення програми «Велике будівництво»
Японія	<ul style="list-style-type: none"> – проведення податкової реформи – збільшення податків для населення – скорочення виплат підприємствам, приватизація та згодом їхня повна перебудова – залучення населення до фінансування державних промислових підприємств – обмеження випуску держоблігацій лише складними економічними ситуаціями

* Складено за даними [47; 50; 51]

Як слушно пропонують Т. Буй та О. Прімерова, «вже під час війни потрібно затвердити і втілювати стратегічну концепцію відновлення, яка передбачатиме оновлення та створення виробничих потужностей (насамперед у ВПК), спрямованих на експорт, залучення іноземних інвесторів та грантодавців шляхом

створення сприятливої законодавчої бази, подальшу розбудову прозорої бюджетної системи та формування боргової політики, спрямованої на зменшення боргового навантаження» [51].

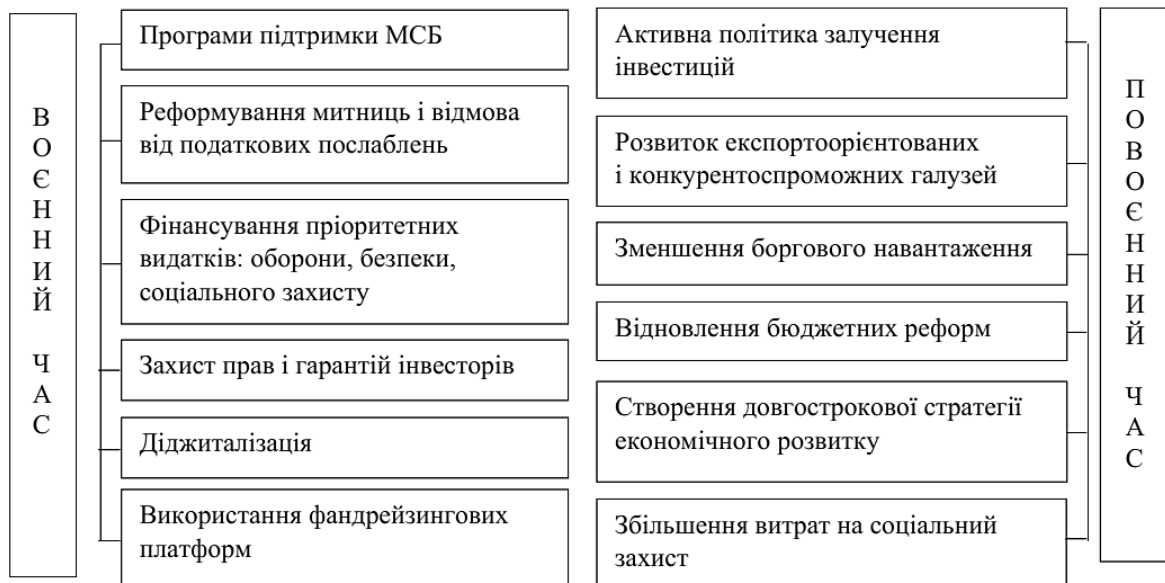

Рис. 3.2. Заходи фіскальної політики у період війни та післявоєнного відновлення

* Складено за даними [47; 50; 51]

Важливо також залучити до цього процесу громадськість та забезпечити широке обговорення ключових питань розвитку бюджетної системи України.

3.2. Перспективи посилення впливу бюджетних інструментів на економічне відновлення в контексті забезпечення стійкості бюджетної системи

Ключовою передумовою забезпечення стійкості бюджетної системи є ефективне використання бюджетних інструментів, дія яких спрямована на активізацію економічного розвитку держави та її окремих територій. Незважаючи на руйнівну війну, українська економіка демонструє динаміку відновлення. Хоча війна завдала значної шкоди інфраструктурі, промисловості та кадровому потенціалу, українська економіка виявила стійкість та почала

поступове відновлення. За даними Державної служби статистики України, скорочення реального ВВП у 2022 р. було меншим, ніж очікувалось на початку вторгнення.

За вісім місяців 2023 р., за підсумками Міністерства економіки України, цей показник становив 3%, а макроекономічні прогнози свідчать про збереження позитивної динаміки.

Цьому зростанню сприяли:

- швидка адаптація бізнесу до нових умов: підприємства знайшли нові шляхи роботи та ринки збуту;
- відновлення енергосистеми: стабілізація енергопостачання дала можливість бізнесу працювати безперебійно;
- активізація внутрішнього попиту: споживачі почали купувати більше товарів та послуг;
- стабілізація курсу гривні: це зробило ведення бізнесу більш прогнозованим.

Основні бюджетні інструменти, які сприятимуть економічному відновленню на розвитку національної економіки, у 2024 р. наведено на рис. 3.1.

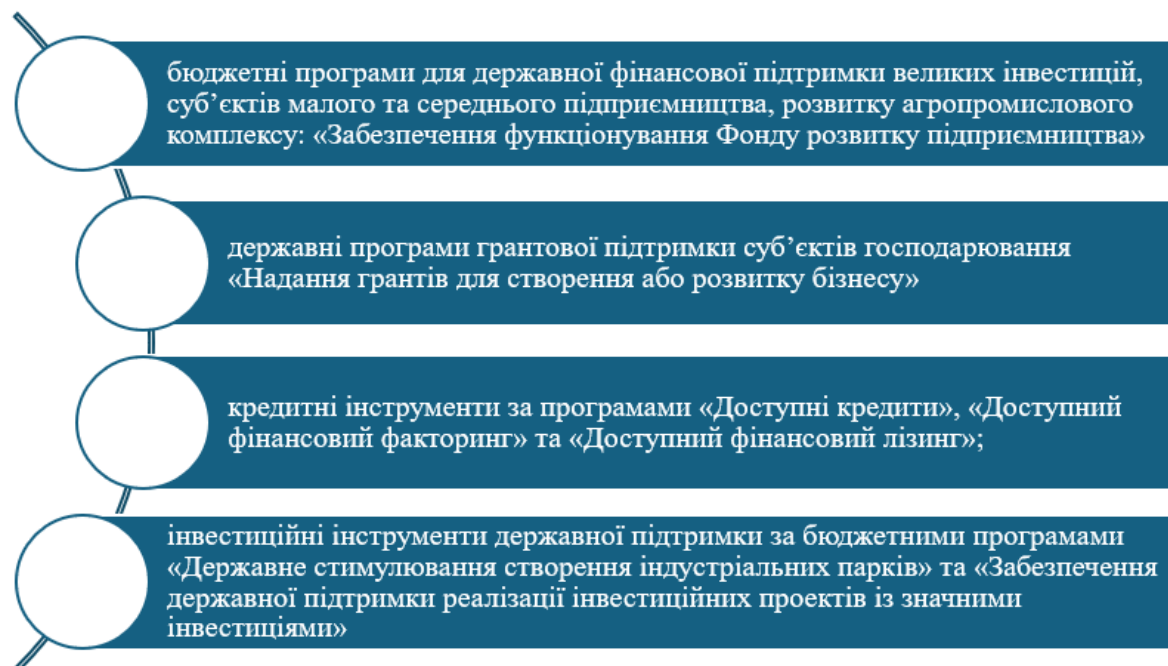

Рис. 3.1. Бюджетні інструменти, які сприятимуть розвитку національної економіки та підвищенню стійкості бюджетної системи *

* Складено за даними [22–26].

Синергетичний ефект від застосування перелічених бюджетних інструментів сприятиме активізації підприємницької діяльності, збільшенню надходжень бюджетних ресурсів, підвищенню стійкості бюджетної системи.

Для прискорення відновлення та створення підґрунтя для подальшого зростання, держава:

- підтримує бізнес та підприємництво: запроваджено низку бюджетних програм, спрямованих на допомогу підприємствам;
- збільшує кількість програм підтримки: у 2024 році буде профінансовано більше програм, ніж у 2023 році.

З огляду на те, що стійкість територіальних громад значною мірою залежить від рівня місцевого економічного розвитку та реалізації бюджетних програм підтримки бізнесу та розвитку підприємництва, вагомого значення набувають збільшення їх фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Видатки Державного бюджету України на фінансування

бюджетних програм, спрямованих на підтримку та розвиток бізнесу у 2024 р., млн грн [22; 23]

Очікується, що державна підтримка матиме наступні результати: створення нових робочих місць: місцевий бізнес, який отримає допомогу, зможе створити нові робочі місця; збільшення надходжень до бюджетів: зростання економіки призведе до збільшення податкових надходжень; розвиток громад: підтримка бізнесу сприятиме розвитку місцевих громад.

«Реалізація завдань бюджетних програм у сфері підтримки бізнесу та розвитку підприємництва, за умов їх успішної реалізації, матиме позитивний вплив на економічний розвиток громад в складних умовах сьогодення. Слід зазначити, що відбудеться оновлення діючих механізмів відновлення та розвитку економіки в частині: розширення/посилення напрямів державної підтримки; підтримки суб'єктів підприємництва, які провадять господарську діяльність на територіях, що зазнали значних руйнувань; збільшення обсягу фінансування з Державного бюджету України та визначення додаткових джерел покриття програм; запровадження нових державних програм, а також спрощення процедур подання заявок та участі в діючих державних програмах» [22].

В умовах війни та системних викликів, надзвичайно важливо використовувати всі доступні можливості для відновлення та розвитку економіки, які визначені в програмних документах державного бюджету на 2024 рік.

Широкий спектр програм підтримки бізнесу, представлений у бюджеті, дає можливість громадам:

- інформувати місцевий бізнес про доступні програми допомоги;
- сприяти участі підприємців у цих програмах.

Це особливо актуально для громад з обмеженими власними ресурсами для підтримки бізнесу, але зацікавлених у розвитку підприємництва на місцевому рівні.

Співпраця органів місцевого самоврядування та місцевого бізнесу може

допомогти досягти спільних цілей: поступового економічного відновлення та розвитку та підвищити добробут громад і якість життя їх мешканців. Це відповідає одному з ключових принципів процесу місцевого економічного розвитку, який стає все більш важливим у нинішніх умовах.

У відповідь на виклики та ризики воєнного стану важливого значення набувають державні програми грантової підтримки для підтримки бізнесу. Ці програми є важливим інструментом для:

- швидкого реагування на потреби бізнесу: гранти надаються швидко та без бюрократичних перешкод;
- забезпечення умов для функціонування бізнесу: фінансова допомога допомагає підприємствам залишатися на плаву та створювати нові робочі місця.

Одна з ключових програм – це «Надання грантів для створення або розвитку бізнесу», яка має такі цілі:

- створення нових робочих місць, оскільки гранти стимулюють підприємства до найму нових працівників;
- підтримка сільськогосподарських товаровиробників, так як фінансова допомога допомагає фермерам збільшувати виробництво продукції;
- збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що підвищує рівень продовольчої безпеки країни.

У 2024 р. на цю програму виділено 2,647 млрд грн. Це дозволить надати гранти: 15 000 малим та середнім підприємствам, які допоможуть їм розвиватися та створювати нові робочі місця; 14 000 мікропідприємствам, які дадуть змогу їм вижити та зберегти робочі місця; 1 000 переробним підприємствам, що сприятиме розвитку вітчизняного виробництва.

Таким чином, державні гранти – це цінна можливість для українського бізнесу. Вони можуть допомогти підприємствам відновитися після війни, створити нові робочі місця та стимулювати економічне зростання.

Необхідність застосування інвестиційних інструментів державної підтримки зумовлена тим, що відновлення ділової активності в Україні

стримується низкою серйозних проблем:

- руйнування виробничих потужностей: війна призвела до значних руйнувань промислових підприємств, що ускладнює відновлення виробництва;
- дефіцит кадрів: через міграцію багато людей виїхали з України, що призвело до нестачі кваліфікованих працівників;
- нестача кредитних ресурсів: підприємствам не вистачає доступних кредитів для фінансування своєї діяльності.

Для вирішення цих проблем доцільно реалізувати ряд бюджетних програм, спрямованих на:

- підтримку індустріальних парків: створення та розвиток індустріальних парків допоможе стимулювати інвестиції та створити нові робочі місця.
- залучення інвестицій: уряд пропонує значні стимули для інвесторів, які готові вкладати кошти в українську економіку.

Важливу роль у цьому процесі відіграватимуть органи місцевого самоврядування, зокрема в частині аналізу інвестиційного потенціалу (громади мають провести ретельний аналіз своїх інвестиційних можливостей) та підготовки інвестиційних продуктів (громадам необхідно розробити та запропонувати інвесторам цікаві та вигідні інвестиційні пропозиції).

Створення індустріальних парків – це один із кращих способів залучити інвестиції в громаду. При виборі місця для індустріального парку слід враховувати:

- географічне розташування: місцезнаходження парку має бути зручним для логістики та доступу до ринків збуту;
- транспортна інфраструктура: наявність зручних транспортних шляхів (автомобільних, залізничних, водних) є важливою перевагою;
- комунікації: індустріальний парк потребує підключення до електроенергії, води, газу та інших комунікацій;
- трудові ресурси: наявність кваліфікованих кадрів у регіоні є ключовим фактором для успіху індустріального парку.

Доповненням до грантових, інвестиційних, прямих бюджетних є кредитні

інструменти підтримки і стимулювання економічного розвитку. В умовах необхідності реагування на сучасні виклики воєнного часу доцільно змінювати напрями спрямування державної кредитної підтримки (рис. 3.3).

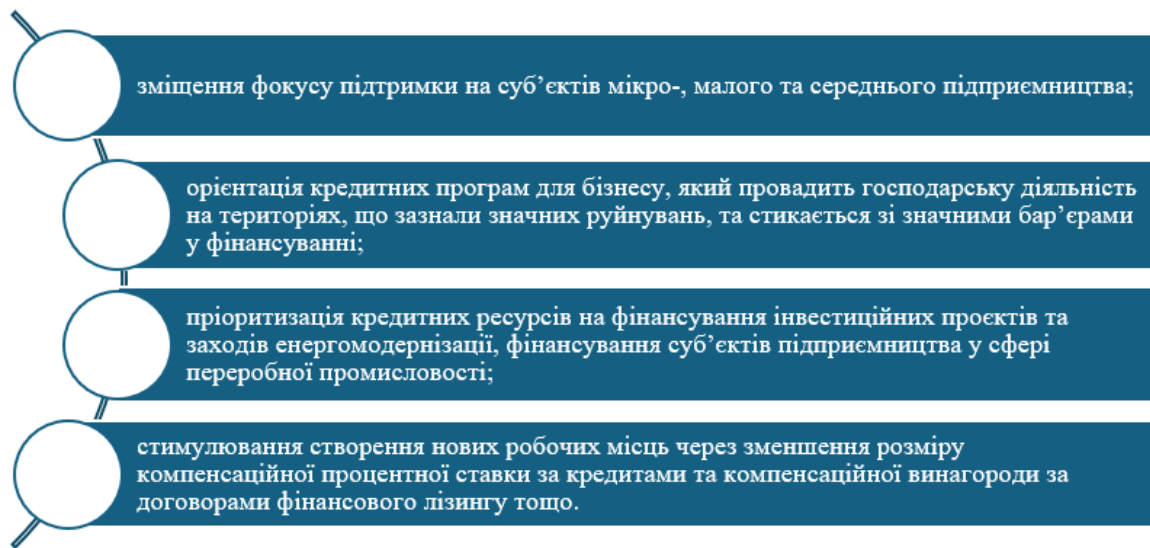

Рис. 3.3. Напрями спрямування державної кредитної підтримки *

* Складено за даними [26].

Важливо зазначити, що успішне відновлення економіки України залежить від багатьох факторів, зокрема від тривалості війни, обсягу міжнародної допомоги та ефективності державної політики. Від успішності реалізації державою програм підтримки бізнесу й розвитку підприємництва та використання бюджетних інструментів залежить економічний розвиток держави та її територіальних громад, рівень якості суспільних благ для громадян.

Висновки до розділу 3

Для вдосконалення функціонування бюджетної системи України та підвищення її стійкості необхідно:

- забезпечити оптимальний розподіл фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи – кожний рівень влади (державний, регіональний, місцевий) має отримувати кошти, які відповідають його повноваженням та потребам;
- збалансувати бюджети усіх рівнів;

- сприяти розвитку економічного потенціалу регіонів та країни в цілому – бюджетна система має стимулювати інвестиції та економічне зростання;
- досягти компромісу між різними рівнями влади – всі рівні влади повинні співпрацювати та знаходити спільні рішення щодо бюджетних питань.
- чітко розмежувати бюджетні повноваження та відповідальність: кожний рівень влади має чітко розуміти свої повноваження та відповідальність за використання бюджетних коштів.

Раціонально побудована та збалансована система бюджетних відносин є ключовою для успішної соціально-економічної політики держави. Від адекватного розподілу та використання бюджетних коштів залежить:

- стабільність економічного розвитку: Економічне зростання неможливе без належного фінансування.
- ефективність реалізації соціально-економічних програм: держава має мати можливість фінансувати важливі програми, такі як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист тощо.
- підвищення добробуту громадян – адекватне фінансування соціальних видатків сприяє покращенню життя людей.

Розвиток місцевого бізнесу, результати якого впливають на наповнення місцевих бюджетів та здатність органів місцевого самоврядування виконувати власні та делеговані повноваження, сприяє стійкості громад, зміцнює їх спроможність та самодостатність, тому особливої актуальності набуває фінансування з бюджетів програм, спрямованих на підтримку бізнесу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі обгрунтовано теоретико-прикладні засади функціонування бюджетної системи та окреслено перспективи її розвитку в контексті реформування системи публічних фінансів, зумовленого викликами воєнного часу та наслідками трансформаційних процесів

Бюджетна система – це складна система відносин, яка охоплює всі аспекти формування і використання бюджетних ресурсів органів державної влади та місцевого самоврядування.

До основних ознак бюджетної системи можна віднести:

- бюджетна система – це закономірне явище, яке існує на будь-якій стадії розвитку суспільства, адже держава завжди потребує коштів для виконання своїх функцій;
- бюджетна система – це система соціально-економічних та організаційно-правових відносин, які виникають між органами державної влади, місцевого самоврядування, а також іншими суб'єктами економіки.
- бюджетна система – це система мобілізації, розподілу та використання частини вартості ВВП: держава збирає податки та інші доходи, а потім розподіляє їх між різними бюджетами та програмами;
- бюджетна система – це інструмент фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій: завдяки бюджетній системі держава може фінансувати оборону, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та інші важливі сфери.
- бюджетна система – це основа соціально-економічного розвитку країни, оскільки держава використовує її для стимулювання економічного зростання, боротьби з бідністю та підвищення добробуту людей.

Бюджетна система України постійно розвивається та вдосконалюється, що пов'язано із трансформаціями в економіці, децентралізацією влади, інтеграцією України до світового співтовариства, впливом війни. З огляду на відсутність комплексного підходу до вирішення проблем реформування бюджетної систем,

який би базувався на синергії управлінської, інституційної, фінансової та інших компонент комплексної модернізації публічних фінансів, доцільно врахувати такі ключові аспекти при його розробленні:

1. Необхідність комплексного підходу: реформи бюджетної системи не можуть відбуватися ізольовано від інших реформ, оскільки потрібно враховувати вплив на бюджетну систему змін в інших сферах, таких як управління, організація, адміністрація, інституції, фінанси тощо.

2. Послідовність реформ: реформи бюджетної системи мають здійснюватися послідовно, з урахуванням взаємозв'язків між різними складовими. Це допоможе уникнути суперечностей та негативних наслідків.

3. Участь всіх зацікавлених сторін: до процесу реформування бюджетної системи мають бути залучені всі зацікавлені сторони, включаючи органи влади, громадянське суспільство, бізнес та наукове співтовариство. Це допоможе забезпечити прозорість та легітимність реформ.

4. Відкритість та прозорість: процес реформування бюджетної системи має бути відкритим та прозорим, що дасть змогу збудувати довіру до реформ та залучити громадян до їх реалізації.

5. Оцінка та корегування: результати реформи бюджетної системи мають постійно оцінюватися та корегуватися з урахуванням нових обставин та викликів.

Тільки комплексний, послідовний та прозорий підхід до реформування бюджетної системи може забезпечити її ефективність та стійкість.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що війна в Україні спричинила значні руйнування та деформації в економіці країни, суттєво вплинувши на бюджетну систему. Подолання негативних наслідків стане можливим лише після закінчення воєнних дій. Проте вже зараз необхідно розробити чітку стратегію повоєнного розвитку, яка охопить:

- визначення цілей та пріоритетів відновлення бюджетної системи;
- розробку конкретних заходів для досягнення цих цілей;
- оцінку ресурсних потреб та визначення джерел їх фінансування;

- створення умов для швидкого та ефективного відновлення.

Ключовими елементами нової бюджетної системи мають стати:

- розробка стратегії повоєнного розвитку бюджетної системи, яка має чітко окреслювати цілі, заходи, ресурси та джерела їх надходження;
- створення прозорої та підзвітної бюджетної системи, що гарантуватиме ефективне використання коштів та запобігатиме корупції;
- модернізація бюджетних інструментів та методів управління, що дозволить підвищити ефективність бюджетної політики та адаптувати її до нових викликів;
- підготовка кваліфікованих кадрів для роботи в бюджетній системі, що забезпечить належне виконання функцій бюджетних органів та інституцій.

Реалізація комплексної стратегії повоєнного відновлення бюджетної системи стане запорукою: сталого економічного розвитку – економічне зростання стане більш динамічним та збалансованим.

- підвищення якості життя людей – громадяни України відчують реальні покращення у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо;
- зміцнення демократії та децентралізації влади – місцеві громади отримають більше можливостей для самостійного вирішення своїх проблем.

Аналіз досвіду інших країн, які пережили війну, дає нам цінні уроки щодо економічного відновлення та бюджетного реформування. На основі цього досвіду доцільно впроваджувати заходи для оздоровлення бюджетної системи України та виходу з бюджетної кризи. Ці заходи необхідно буде втілювати як під час війни, так і одразу після її завершення.

Основні заходи на воєнний час:

- підтримка малого та середнього бізнесу, що допоможе зберегти робочі місця та стимулювати економічну активність;
- скасування тимчасових податкових пільг, що дозволить збільшити бюджетні надходження;
- реформування митної служби, що допоможе боротися з контрабандою та корупцією;

- захист прав та гарантій інвесторів, що дасть змогу стимулюватиме інвестиції в українську економіку;
- фінансування пріоритетних видатків, зокрема це стосується таких сфер, як оборона, безпека та соціальний захист;
- залучення грантового фінансування, що допоможе покрити частину бюджетних дефіцитів;
- використання інструментів фандрейзингу, що дозволить мобілізувати додаткові ресурси для підтримки України;
- продовження діджиталізації економіки, що підвищить ефективність роботи держави та бізнесу.

Після завершення війни доцільними вважаємо реалізацію таких заходів:

- зміна вектору економічної політики з акцентом на активному залученні інвесторів, розвитку експортоорієнтованого виробництва та стратегічно важливих галузей;
- відновлення бюджетних реформ: це включає децентралізацію, середньострокове планування, програмно-цільовий метод, огляд видатків та створення сервісів;
- вдосконалення фіскальних правил, що допоможе забезпечити стійкість публічних фінансів;
- зменшення боргового навантаження, що має бути зроблено поступово та з урахуванням соціальних наслідків;
- підтримка високого рівня соціального захисту, що стосується постраждалих від війни верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скиба Г. І., Очкас М. П. Бюджетна система України: проблемні питання та тенденції розвитку в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. № 5 (72). С. 57–62. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/2786/3246>
2. Чуркіна І. Підходи до визначення сутності бюджетної системи в умовах сучасних трансформацій. *Галицький економічний вісник*. 2014. Том 44. № 1. С. 161–166.
3. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. К.: Знання, 2012. 687 с.
4. Бюджетна система. Вишкіл студії: навчальний посібник / За ред. С. І. Юрія, О. П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2010. 424 с.
5. Теорія фінансів: підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 567 с.
6. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
7. Кириленко О. П. Фінанси: навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.
8. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. К.: ЦНЛ, 2004. 609 с.
9. Бюджетний менеджмент: підручник / В. Федоров, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред.. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
10. Миргородська Л. Фінансові системи зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: ЦНЛ, 2003. 680 с.
11. Алексеев І. В., Ярошевич Н. Б., Чушак-Голобородько А. М. Бюджетна система: навчальний посібник. К.: «Хай-Тек прес», 2008. 376 с.
12. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
13. Фещенко Л. В., Проноза П. В., Кузьминчук Н. В. Бюджетна система України. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. 296 с.

14. Муніципальні фінанси: навчальний посібник / За ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. Тернопіль: Астон, 2015. 360 с.
15. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / кол. авторів [заг. редакція та передмова Ф. О. Ярошенка]. К. : УДУФМТ, Зовнішня торгівля, 2010. 592 с.
16. Лисяк Л. В., Дулік Т. О. Принципи бюджетної системи у контексті нового Бюджетного кодексу України. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 1. С. 74–79.
17. Лободіна З., Дем'янишин В., Кізима Т., Савчук С. Сучасні тенденції розвитку та наслідки трансформації бюджетної системи України в контексті реформування управління публічними фінансами. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 4. С. 38–56. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1294>
18. Бугель Ю. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економічний аналіз*. 2023. Т. 33, №2. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/5699>
19. Крисоватий А. Воєнні реалії фіскального простору публічних фінансів України. *Світ фінансів*. 2023. № 1 (74). С. 8–30.
20. Гарбінська-Руденко А. В., Іващук С. П., Шевченко К. І. Правові засади функціонування бюджетної системи України в реаліях воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2022. Вип. 2 (9). С. 95–104. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/62/60>
21. Мунько А. Ю. Сучасна економічна криза в Україні: першочергові заходи щодо подолання. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р. К., 2022. С.62–64.
22. Бюджетні інструменти економічного відновлення та розвитку у 2024 році. Частина перша. URL: <https://decentralization.ua/news/17371>
23. [Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік»](#) від 09.11.2023

№3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

24. Бюджетні інструменти економічного відновлення та розвитку у 2024 році. Грантова підтримка бізнесу: механізми реалізації. Частина друга. URL: <https://decentralization.ua/news/17458>
25. Бюджетні інструменти економічного відновлення та розвитку у 2024 році. Державна підтримка інвесторів: механізми реалізації. Частина п'ята. URL: <https://decentralization.ua/news/17679>
26. Бюджетні інструменти економічного відновлення та розвитку у 2024 році. Державна кредитна підтримка суб'єктів підприємництва: алгоритми та механізми реалізації. Частина третя. URL: <https://decentralization.ua/news/17372>
27. Лободіна З., Лушней Ю. І., Вітківський П. А., Хом'як В. Г. Контроль у сфері публічних фінансів: сучасні тенденції та результати здійснення. Дев'яті *Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць (м. Тернопіль, 17 листопада 2023 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 106–111.
28. Лободіна З., Вітреску І., Шепетюк М., Хом'як В. Особливості здійснення видатків місцевих бюджетів на освіту в сучасних умовах. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: збірник тез доповідей укладено за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (м. Тернопіль, 19 травня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 353–357.
29. Вітківський П., Миколайчук В., Хом'як В. Сучасні тенденції формування доходів місцевих бюджетів. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 52–55.
30. Возняк Г., Жеребило І. Імперативи впливу публічних фінансів на розвиток соціальної сфери: теоретико-методологічні аспекти дослідження. *Світ фінансів*. 2023. № 2 (75). С. 80–94.
31. Лободіна З., Дем'янишин В., Кізима Т., Лушней Ю., Лободін Р. Управління публічними фінансами в контексті протидії ризикам воєнного часу. *Вісник*

- економіки. 2023. № 4. С. 8–28. URL: <https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1537/1674>
32. Горин В. П., Квасниця О. В., Романків А. А. Тенденції фінансування бюджетного дефіциту та пріоритети боргової політики України в умовах війни. Ефективна економіка. 2023. Вип. 9. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/>
33. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
34. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582
35. Статистична інформація Державної служби статистики України «ВВП (2021–2023 рр.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
36. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.12.2023). URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>
37. Кізима Т., Лободіна З. Проблеми вдосконалення бюджетної політики держави в контексті фіскальної децентралізації. *Світ фінансів*. 2016. Випуск 4 (49). С. 7–19.
38. Лободіна З. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 412 с.
39. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації» від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>.
40. Ватаманюк-Зелінська У. З., Підручняк К. П. Оцінка виконання місцевих бюджетів як основного джерела фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_12_12.
41. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-61>

42. Лист Міністерства фінансів України обласним державним адміністраціям та виконавчому органу Київської міської адміністрації «Про особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2024 рік» від 16.08.2023 № 05110-08-6/22354. URL: https://oblikbudget.com.ua/files/2023/08-2023/Lyst_Minfinu_osoblyvosti_Skladannia_proectiv_mistsevyh_budgetiv.pdf
43. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України» від 8.11.2023 р. № 3428-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text>
44. Ватаманюк-Зелінська У., Закорко К. Виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: нові тенденції та закономірності. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 38–45. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.38.45>
45. Пилипчук В. Ю. Місцеві бюджети: виклики в умовах воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання. *Молодий вчений*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інт.-конф. (м. Київ, 17–28 лют. 2023 року). Київ, 2023. С. 25–29.
46. Кириленко О. Фінансова самодостатність територіальних громад: сутність та умови забезпечення. *Світ фінансів*. 2022. № 4 (73). С. 68–80. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1559>
47. Возняк Г. В., Сороковий Д. О. Виклики та орієнтири відновлення економічного зростання регіонів України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2972/2890>
48. Варцаба В. І., Мулеса Е. В., Придко Р. О. Аналіз наповнення місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку економіки і культури в Україні та світі*. 2023. Вип. 1(1). С. 14–20.
49. Цимбалюк І., Павліха Н., Корнелюк О. Місцеві бюджети як основа фінансової самостійності та конкурентоспроможності територій. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-107>

50. Загірняк Д., Глухова В., Кравченко Х. Тенденції формування бюджетних ресурсів територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53.
URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-74>
51. Буй Т. Г., Прімерова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2023. Т. 8, вип. 1. С. 17–24.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2023_8_1_5